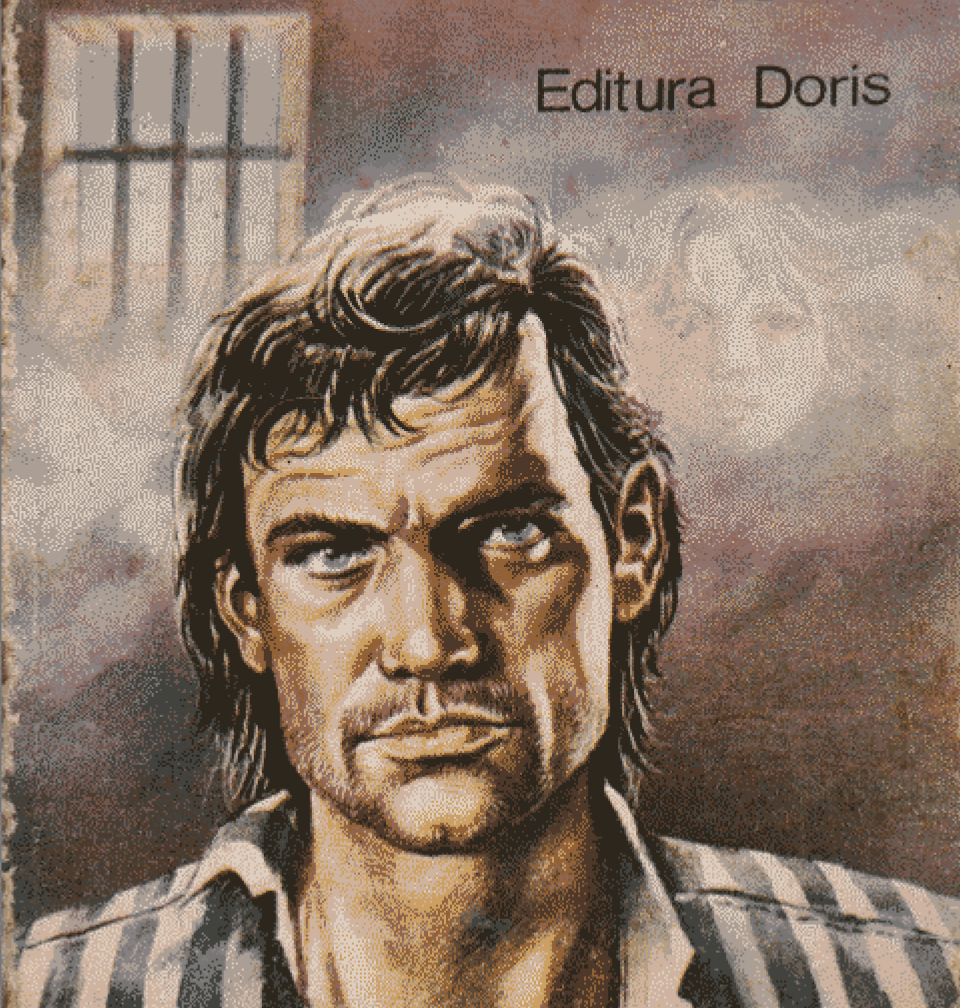
VICTOR HUGO

CEA DIN URMĂ ZI A UNUI CONDAMNAT

Roman

Editura Doris

VICTOR HUGO

CEA DIN URMĂ ZI A UNUI CONDAMNAT

— roman —

Traducere de Sorin B. Rareș

Editura DORIS, București, România

Fondator : Dr. Dumitru Magherescu

1991

Coperta : VALENTIN TANASE

ISBN 973-9026-07-9

ARGUMENT

De ce am încredințat luminii tiparului, din atîtea cărți, romanul : „Cea din urmă zi a unui condamnat" ?

Sigur, motivațiile trebuie începute cu numele autorului : Victor Hugo, teoreticianul romantismului, unul din titanii spiritualității universale. Autor al celebrelor creații — Mizerabilii, Hernani, Ruy Blas, Oamenii mării... În galaxia culturii franceze și, deopotrivă, a umanității, Hugo rămîne o strălucitoare supernovă...

Dar opțiunea noastră pentru această carte a sa nu a fost determinată numai de aureola notorietății. Citiți cu atenție cutremurătoarele pagini ale... condamnatului. Zbuciumul imens, scînteierea ideilor. Citiți întrebările sale fără răspuns. Implorările și blestemele azvîrlite puterii, lumii în ceasurile de pe urmă. Și mai citiți postfața. Scrisă de autor. Cu același verb polemic, incendiar. Veți afla în toate acestea o colosală idee a acestui sfîrșit de secol. Care a zguduit conștiințele. O generoasă și capitală idee : pledoaria pentru viață. Pentru dreptul la viață al semenului nostru.

Pledoarie așezată față în față cu cel mai pasionant, înflăcărat și pătimaș rechizitoriu împotriva pedepsei cu moartea, oriunde această monstruozitate nu a fost încă abolită.

Marile spirite și-au învins întotdeauna veacurile. Hugo se numără printre învingători. Gîndul său înalt și luminat duce, cu profetică îndrăzneală, omenirea în viitor.

DORIS

CAP. I

Condamnat la moarte !

Iată cinci săptămîni de cînd trăiesc cu acest gînd, mereu singur, veşnic înfricoşat şi încovoiat sub greutatea lui !

Adineauri — căci mi se pare că au trecut ani, nu săptămîni — eram un om ca şi ceilalţi. Fiecare zi, fiecare ceas, fiecare clipă, mă preocupa un gînd. Spiritul meu tînăr şi bogat era plin de fantezii ; se bucura, desfăşurîndu-şi-le unele după altele, neîncetat şi fără ordine, brodînd cu nesfîrşite arabescuri, aspra şi străvezia pînză a vieţii. Fete tinere, măreţe veşminte episcopale, bătălii cîştigate, teatre cu zgomot şi lumină şi apoi fecioare tinere şi plimbări întunecoase în noapte pe sub braţele castanilor. Era mereu sărbătoare în închipuirea mea. Puteam să gîndesc la ce voiam. Eram liber...

Acum m-au închis. Trupul meu zace într-o temniţă. Mintea mi-e aţintită spre un gînd. Un gînd groaznic, crunt, necruţător !

Nu mi-a rămas decît un gînd, decît o convingere, decît o siguranţă : *sînt condamnat la moarte !*

Orice aş face, acest gînd stăruie ca o nălucă de plumb lîngă mine, singură şi triumfătoare, alungîndu-mi orice bucurie, stînd faţă în faţă cu mine, nenorocitul, zgîlţîindu-mă cu mîini de gheaţă, cînd vreau să întorc capul, sau să închid ochii.

Se strecoară sub toate formele, cînd mintea ar vrea să scape de el. Se amestecă, la fel, unui refren îngrozitor, în orice cuvînt ce mi se spune. Se apropie odată cu mine de zăbrelele hidoase ale temniţii. Mă urmăreşte cînd sînt treaz, îmi spionează somnul chinuit, şi-mi reapare în vis sub forma unui cuţit.

Tresar din somn, urmărit de el şi-mi spun :

— Ah ! Acesta nu-i decît un vis !

Ei bine ! inainte chiar ca ochii-mi osteniţi să fi reuşit să se întredeschidă, pentru ca să vadă acest gînd necruţător însemnat în groaznica realitate care mă înconjoară, pe lespedea umedă a celulei, în razele slabe ale lămpii de noapte, în pînza ordinară a hainelor mele, pe chipul posac al soldatului de pază, a cărui sabie străluceşte printre gratii şi parcă un glas mi-a şi murmurat la ureche :

— Condamnat la moarte !

CAP. II

Era într-o dimineaţă însorită de august !

Se împliniseră trei zile de cînd începuse procesul meu. Trei zile de cînd numele şi crima mea adunau în fiecare dimineaţă o mulţime de spectatori care se năpusteau pe băncile sălii de judecată, ca nişte corbi în jurul unui hoit. Trei zile de cînd toată această fantasmagorie de judecători, martori, avocaţi, procurori, trecea şi iar trecea pe dinaintea mea, cînd caraghioasă, cînd cruntă, dar totdeauna mohorîtă şi fatală. În primele două nopţi de nelinişte şi de groază n-am putut să dorm. A treia zi am adormit de mihnire şi oboseală. La miezul nopţii lăsasem pe juraţi deliberînd. M-au readus pe paiele din celulă şi am căzut într-un somn adînc, într-un somn de uitare. Primele ceasuri de odihnă după multe zile de zbucium...

Eram încă cufundat în acest somn adînc, cînd au venit să mă trezească. De data aceasta n-au fost de-ajuns numai pasul greoi şi bocancii ghintuiţi ai temnicerului, zăngănitul legăturii de chei şi scîrţîitul răguşit al zăvoarelor, pentru ca să mă scoată din amorţeală. A trebuit să-mi ajungă în urechi glasul lui aspru, iar mîna-i puternică să mă apuce de braţ, strigînd :

— „Scoală-te !"

Am deschis ochii şi mă ridicai înspăimîntat. În aceeaşi clipă, prin fereastra strîmtă şi înaltă a celulei, am zărit pe tavanul săliţei de-alături un reflex galben. Ochii deprinşi cu întunericul din închisori, pot să recunoască soarele. Iubesc soarele.

— E vreme frumoasă ! spusei temnicerului.

El stătu cîteva clipe fără să-mi răspundă, ca şi cum ar fi chibzuit dacă merit un cuvînt ; apoi cu oarecare greutate, mormăi.

— Se poate.

Am rămas nemişcat, cu mintea pe jumătate amorţită, zîmbind, cu ochii fixaţi spre acea scînteiere aurită care lumina tavanul.

— Iată o zi frumoasă ! repetai.

— Da ! îmi răspunse omul. Eşti aşteptat.

Aceste cuvinte, ca firul care curmă zborul insectei, mă readuseră numaidecît la realitate.

Am revăzut deodată, ca la lumina unui fulger, întunecata sală de şedinţe a Curţii cu juraţi, masa judecătorilor încărcată cu zdrenţe însîngerate, cele trei rînduri de martori cu feţe stupide, pe cei doi jandarmi, la cele două capete ale băncii, robele negre mişcîndu-se, capetele mulţimii fremătînd în fund, în umbră şi pe cei doisprezece juraţi care vegheaseră (în timp ce eu dormisem) oprindu-şi privirea asupra mea.

M-am sculat. Îmi clănţăneau dinţii, îmi tremurau mîinile şi nu ştiam unde să-mi găsesc îmbrăcămintea. Picioarele nu mă mai ţineau. La primul pas, m-am împiedicat ca un hamal prea împovărat. Totuşi, urmai pe temnicer.

Cei doi jandarmi mă aşteptau în pragul celulei. Mi-au pus cătuşele, care aveau cîte o broască complicată. Şi au închis-o cu grijă. Stăteam nemişcat : puneau o maşinărie, deasupra altei maşinării.

Trecurăm printr-o curte interioară. Aerul curat al dimineţii mă învioră. Ridicai capul. Cerul era albastru şi razele calde ale soarelui, frînte peste coşuri înalte, descriau unghiuri mari de lumină pe vîrful zidurilor înalte şi posomorîte ale închisorii. Era într-adevăr frumos.

Am suit o scară în spirală. Străbăturăm un coridor, apoi altul. Se deschise o uşă prin care răbufni o adiere caldă. Intrai. Ivindu-mă, se auzi un zgomot de arme şi

voci. Băncile trosniră mișcîndu-se. Străbătui sala lungă prin mulțimea de oameni înconjurată de soldați și mi se părea că sînt centrul de care spînzură firele care luminau aceste fețe uimite și atente.

În acea clipă, îmi dădui seama că sînt fără cătușe, dar n-am putut să-mi amintesc nici unde și nici cînd mi le-au scos.

Se făcu liniște adîncă. Ajunsesem la locul meu. Gălăgia încetînd în mulțime, gîndurile mi se limpeziră. Am înțeles deodată ceea ce întrezărisem pînă atunci: sosise momentul hotărîtor și că mă aduseră acolo să-mi aud sentința.

Nu știu cine ar putea să-mi lămurească felul în care mi-a venit gîndul fără să-mi pricinuiască groază.

Ferestrele erau deschise. Aerul și zgomotul orașului pătrundeau deslușit de afară. Sala era luminată ca pentru o nuntă. Razele soarelui schițau ici și colo forma luminoasă a ferestrelor, cînd lungită pe pardoseală, cînd desfășurată pe mese, cînd frîntă în unghiul zidurilor. Din romburile strălucitoare ale ferestrelor fiecare rază desena în aer o mare prismă de praf de aur.

Judecătorii, în fundul sălii, păreau mulțumiți. Firește se bucurau că se apropie sfîrșitul. Fața președintelui, luminată de reflexul unui geam, avea ceva liniștit și blînd. Un tînăr substitut vorbea vesel cu o doamnă frumoasă cu pălărie roz căreia, prin favoare, i se dăduse un loc în spatele lui.

Numai jurații păreau istoviți de oboseală. Unii căscau chiar, înfățișarea nu-i arăta că ei trebuie să dea o sentință de condamnare la moarte. Pe figurile acestor tîrgoveți cumsecade nu se vedea decît o mare dorință de a dormi.

În fața mea era o fereastră larg deschisă. Auzeam cum rîd pe chei vînzătoarele de flori.

Pe marginea ferestrei, o floare frumoasă, galbenă, scăldată de o rază de soare se juca cu vîntul într-o crăpătură a pietrei.

Cum ar fi putut să se nască un gînd sinistru în mijlocul atîtor senzații duioase? Năpădit de aer și soare, n-am putință să mă gîndesc la altceva decît la libertate. Nădejdea străluci în mine, precum ziua strălucea în ju-

rul meu și, increzător, am așteptat sentința ca și cum ai aștepta izbăvirea și viața.

Între timp veni și avocatul meu. Era așteptat. Mîncase bine și cu poftă. Se așeză la locul lui și întorcîndu-se spre mine, zîmbi.

— Nădăjduiesc ! îmi spuse.

— Nu-i așa ? i-am răspuns eu zîmbind...

— Da ! reluă el. Nu cunosc încă declarațiile lor, dar va trebui, fără îndoială, să înlăture premeditarea. Atunci nu va rămîne decît munca silnică pe viață.

— Ce spui domnule ? exclamai eu indignat. Mai bine de o sută de ori moartea !

Da, moartea ! Și de altfel nu știu ce voce interioară îmi repetă că nu pierd nimic rostind cuvîntul. S-a pronunțat vreodată o sentință de moarte altfel decît la miezul nopții, cu făclii, într-o sală mohorîtă și întunecoasă ? Da ! într-o noapte rece și ploioasă, ce iarnă ! Dar în luna august, la ora opt dimineața, pe o zi atît de frumoasă, cu jurați atît de buni, nu se poate ! Și ochii mei se îndreptară iarăși spre floarea galbenă ce zîmbea la soare.

Deodată președintele, care nu așteptase decît pe avocat, îmi porunci să mă ridic. Trupa prezenta armele și, ca printr-o mișcare electrică, toți cei de față se ridicară în picioare în aceeași clipă. Un om neînsemnat și șters, de la o masă, mai jos de aceea a judecătorilor (îmi închipuiam că e grefierul) luă cuvîntul și citi osînda pe care jurații o pronunțaseră în lipsa mea. O nădușeală rece îmi cuprinse mădularele. M-am sprijinit de zid să nu cad.

— Domnule avocat, aveți ceva de adăugat cu privire la aplicarea pedepsei ? întrebă președintele.

Aș fi avut multe de spus, dar n-am reușit să rostesc o vorbă. Limba îmi rămăsese lipită de cerul gurii.

Apărătorul luă cuvîntul.

Am înțeles că dînsul căuta să micșoreze declarația juraților și să schimbe pedeapsa într-o alta, aceea care mă jignise atît de mult. Se vede că indignarea mi-a fost prea puternică dacă în zori de ziuă și-a făcut loc printre miile de emoții ce-mi frămîntau gîndul. Vroiam să strig cu glas tare ceea ce mai spusesem : *mai bine de-o sută de ori moartea* ! Dar răsuflarea mi se opri și n-am putut

decit să-l prind cu putere de braț și să strig cu glasul sugrumat : nu.

Procurorul general combătu pe avocat și l-am ascultat cu o mulțumire dobitocească. Apoi judecătorii au ieșit, s-au reintors și președintele mi-a citit condamnarea.

— Condamnat la moarte ! exclamă mulțimea. Și pe cînd mă duceau spre inchisoare lumea se năpusti în urma mea, cu un zgomot de parcă s-ar fi năruit clădirea. Mergeam amețit și inmărmurit. Simții în mine o răzvrătire. Pînă la condamnare aveam senzația că respir, că mişc, că trăiesc laolaltă cu ceilalți oameni. Acum vedeam limpede o barieră între mine și lume. Nimic nu-și mai păstra înfățișarea dinainte. Ferestrele largi, luminoase, soarele frumos, cerul limpede, floarea gingașă, toate par șterse și întunecate : culoarea unui giulgiu. Oamenii, femeile, copiii care se îmbulzesc în jurul meu, au înfățișarea unor năluci.

•

Jos, la scară, mă aștepta o trăsură neagră, murdară și zăbrelită. Cînd m-am urcat, privii la intîmplare în piață.

— Un condamnat la moarte ! strigară trecătorii, alergînd spre trăsură. Prin negura ce se ridica între lucruri și mine am descoperit două tinere care mă urmăreau cu priviri lacome.

— Bun ! spuse cea mai frumoasă, bătînd din palme. Peste șase săptămîni îi va cădea capul !

CAP. III

Condamnat la moarte !

Ei bine, și de ce nu ? Mi-amintesc că am citit într-o carte că *toți oamenii sînt condamnați la moarte cu amînări nedefinite*. Ce s-a schimbat în situația mea ?

Din ceasul in care mi s-a rostit osînda, cîţi n-au murit dintre acei care se pregăteau pentru o viaţă lungă! Cîţi nu mi-au luat-o înainte, dintre cei care, tineri, liberi şi sănătoşi, ar fi vrut, în ziua hotărîtă, să-mi vadă capul căzind în piaţa Grevei! Cîţi dintre cei care umblă şi respiră in aer liber, în voie, nu-mi vor lua-o înainte!

Şi-apoi de ce să regret viaţa? Pentru zilele triste şi pîinea neagră din închisoare? Pentru porţia de zeamă de carne, biete lături luate din cazanul ocnaşilor? Pentru ce să fiu bătut, eu, care am primit o educaţie aleasă? Pentru ca să mă chinuiască păzitorii şi gardienii? Pentru ca să nu văd o fiinţă care să mă creadă vrednic de un cuvînt la care să-i răspund? Pentru ca să tresar fără încetare şi de ceea ce am făcut şi de ceea ce mi se va face? Iată singurele bunuri pe care ar putea să mi le răpească călăul.

Ah! oricum, e îngrozitor!

CAP. IV

Trăsura neagră m-a transportat aici, în acest hidos Bicêtre.

Văzut de departe, aşezămîntul are o oarecare măreţie. Se întinde la orizont pe un deal şi de la depărtare păstrează ceva din vechea-i splendoare, o înfăţişare de castel regal. Dar pe măsură ce te apropii, palatul devine cocioabă. Stîlpii coşcoviţi supără ochii. Ceva ruşinos şi sărăcăcios murdăreşte aceste faţade regale. S-ar spune că zidurile au lepră.

La ferestre nu mai există geamuri, ci drugi groşi de fier încrucişaţi, de care se lipeşte ici şi colo chipul jigărit al vreunui ocnaş sau al vreunui nebun.

Aceasta-i viaţa, văzută de aproape.

De-abia am ajuns, şi miini de fier se apropiară de mine. Se înmulţesc precauţiile. Nici un cuţit, nici o furculiţă la masă. Cămaşa de forţă — un fel de sac de pînză — îmi strînge braţele. Sînt răspunzători de viaţa mea. Am făcut recurs la Casaţie. Chiar dacă ar fi dăinuit şase sau şapte săptămîni această situaţie, trebuiau să mă păstreze teafăr şi sănătos pentru piaţa Grevei.

În primele zile m-au tratat cu o blîndeţe care mă îngrozea. Respectul unui temnicer miroase a eşafod. Din fericire, după cîteva zile, deprinderea birui. M-au amestecat cu ceilalţi prizonieri într-o mojicie obişnuită, renunţînd la acele deosebiri neobişnuite de politeţe, care-mi arătau, fără încetare, călăul pe aproape. Aceasta n-a fost singura îmbunătăţire. Tinereţea, blîndeţea mea, grija duhovnicului închisorii şi mai ales unele cuvinte latineşti pe care le adresam portarului — care de altfel nu le înţelegea — mi-au înlesnit dreptul de-a mă plimba o dată pe săptămînă, cu alţi deţinuţi. Ceva mai mult, îmi luară cămaşa de forţă care mă paraliza. După multe împotriviri, mi s-a dat cerneală, hîrtie, peniţe şi o lampă de noapte.

În fiecare duminică, după liturghie, mi se dădea drumul să petrec o oră de libertate. Acolo, vorbeam cu deţinuţii. Trebuia. Sînt oameni buni, nenorociţii. Ei îmi povestiră isprăvile, fapte care te scîrbeau. Dar eu ştiam că se laudă. M-au învăţat argoul[1] lor *cu două înţelesuri*, cum spuneau ei. E un vocabular altoit pe limba obişnuită, ca un fel de tumoare dezgustătoare, ca un neg. Cîteodată

[1] Jargonul puşcăriaşilor şi haimanalelor din oraşele franţuzeşti.

o energie deosebită, un pitoresc înspăimîntător : *bragă de trotuar* (sînge pe drum) *a îmbrățișa văduva* (a fi spînzurat), ca și cum funia spînzurătorii ar fi văduvă de orice condamnat. Capul unui hoț are două nume : *sorbona*, cînd pregătește, chibzuiește și socotește crima : *buturuga*, cînd călăul îl taie. Uneori, cîte-un spirit de vodevil : *un cașmir de răchită* (un coș de petice), *mincinoasa* (limba) ; și-apoi, în orice loc, în fiecare clipă, cuvinte ciudate, misterioase, urîte și murdare ; *taurul* (călăul), *cucoana* (moartea), *tabla* (piața de execuție). S-ar putea spune broaște și păianjeni. Cînd auzi vorbindu-se această limbă, ai senzația unui obiect murdar și prăfuit, a unei grămezi de zdrențe scuturate în fața ta.

Cel puțin numai oamenii aceștia mai plîng. Temnicerii, paznicii, gardienii cu cheile — să nu-i văd în ochi — vorbesc și rîd de mine cu ușurință și nepăsare.

CAP. VI

Mi-am spus :

— Dacă pot să scriu, de ce aș șovăi ? Dar ce să scriu ? Închis între patru pereți de piatră, fără libertatea de-a umbla, fără nici un orizont pentru ochi, cu unica bucurie de-a măsura toată ziua, instinctiv, pătratul albicios pe care ferestruica ușii îl schițează pe zidul întunecos și — cum am mai spus — singur, singurel cu un gînd, gîndul crimei și al pedepsei de omor și de moarte ! Am eu oare ceva de mărturisit, eu, care nu mai am nici un rost pe lume ? Și voi găsi oare în creierul meu veștejit și gol ceva vrednic de scris ?

De ce nu ? Dacă totul în jurul meu e trist și searbăd, nu freamătă oare în mine un zbucium, o luptă, o tragedie ? Ideea fixă care mă stăpînește nu se arată în fiecare ceas, în fiecare clipă, sub o formă nouă, din ce în ce mai hidoasă și mai cruntă, pe măsură ce sfîrșitul se apropie ?

Pentru ce n-aş incerca să-mi spun mie însumi tot ceea ce simt puternic şi necunoscut în deznădejdea care mă chinuie ? Fără îndoială, materia e bogată şi oricît de scurtă mi-ar fi viaţa, mai există încă în neliniştea mea groaza care s-o umple — din această clipă pînă la sfîrşit — şi voi mai avea cu ce să întrebuinţez această peniţă şi să usuc această călimară. De altfel, singurul mijloc de a-mi micşora suferinţa e să observ aceste nelinişti. Înşirîndu-le pe hîrtie, îmi va trece mai uşor timpul.

Ceea ce voi scrie, poate, nu va fi nefolositor. Jurnalul suferinţelor mele, ceas cu ceas, clipă cu clipă, chin cu chin, dacă voi reuşi să-l continui pînă la sfîrşit, această spovedanie neisprăvită, dar cît se poate de complicată a senzaţiilor mele nu va aduce cu ea oare o învăţătură mare şi profundă ? Nu va fi oare în acest proces-verbal al gîndurilor mele în agonie, în această necontenită creştere a durerii, în acest fel de autopsie intelectuală a unui condamnat, o lecţie mai mult, pentru cei care osîndesc ? Poate că această lectură le va face mîna mai puţin uşoară cînd vor trebui să doboare un cap care gîndeşte, capul unui om, în ceea ce ei numesc balanţa justiţiei ? Poate că n-au chibzuit niciodată păcătoşii, la această înceată scurgere de chinuri pe care o ascunde formula expeditivă a unei sentinţe de moarte ? S-au oprit vreodată la grozava realitate că în omul pe care-l omoară vibrează o inteligenţă ce s-a distins în viaţă, un suflet care nu s-a pregătit de moarte ? Nu. Ei nu văd în toate acestea decît căderea verticală a unui cuţit triunghiular şi gîndesc, fără îndoială, că pentru osîndit nu există nimic înaintea morţii şi nimic după moarte ?

Aceste hîrtii le vor deschide ochii. Tipărite poate într-o zi, le vor opri cîteva clipe atenţia asupra suferinţelor unei conştiinţe. Căci ei nu le bănuiesc. Li se pare o izbîndă că reuşesc să zdrobească trupul, fără suferinţă. Ei ! dar aceasta e vorba ? Ce înseamnă durerea fizică pe lîngă cea morală ? Ură şi milă, legi ticluite astfel ! Va veni o zi... Şi poate aceste însemnări, ultimele mărturisiri ale unui nenorocit, vor contribui...

Numai să nu se joace vîntul, după moartea mea prin curtea închisorii cu aceste foi de hîrtie, mînjindu-le de noroi, sau să nu putrezească în ploaie, lipite de găurile unui geam spart, a vreunui temnicer.

CAP. VII

Ceea ce scriu aici poate că va folosi altora, poate că va opri pe judecătorul pregătit să judece, poate că va salva pe nenorociţii, nevinovaţi sau vinovaţi, de la agonia la care sînt eu condamnat. De ce? La ce bun? Ce interesează? Cînd capul meu va fi căzut în coşul cu rumeguş ce interesează dacă va fi tăiat şi al altora? Într-adevăr am gîndit oare asemenea nebunii? Vreau să prăbuşesc eşafodul după ce l-am urcat eu? Vă întreb: cu ce am să mă aleg?

Ce! soarele, primăvara, cîmpiile pline cu flori, păsările care se trezesc dimineaţa, norii, arborii, firea, libertatea, viaţa, toate acestea vor pieri pentru mine?

Ah! Pe mine ar trebui să mă salvez! E adevărat că nu se poate? Că va trebui să mor mîine, chiar astăzi poate? Că toate acestea sînt aievea? O, Doamne! groaznic gînd de a-ţi strivi capul de zidul acestei închisori!

CAP. VIII

Să socotesc ce-mi rămîne:

Trei zile de răgaz după sentinţa pronunţată pentru recurs în Casaţie, opt zile de întîrziere la Parchetul curţii cu juraţi, şi apoi piesele — cum le numesc ei — sînt trimise ministerului.

Cincisprezece zile de aşteptare la minister, care nici nu ştie măcar de ele şi care, totuşi, le transmite după cercetarea Curţii de casaţie.

Acolo clasarea, numerotarea, inregistrarea. Căci ghilotina e ticsită și fiecare trebuie să-și aștepte rindul.

Cincisprezece zile de veghe ca să ți se facă vreo nedreptate.

În sfirșit, Curtea se adună, de obicei într-o joi. Respinge douăzeci de recursuri, trimite inapoi ministerului, care le predă procurorului general și care la rindul lui, călăului. Și iar trei zile.

În dimineața zilei a patra, substitutul procurorului general iți spune, potrivindu-și cravata :

— Trebuie, totuși, să se sfirșească odată cu această afacere.

Atunci, dacă ajutorul de grefier n-are la prinz prieteni care să-l împiedice, ordinul de executare e conceput, redactat, transcris pe curat, expediat și a doua zi în zori, se aude în piața Grevei bătindu-se o grindă și pe la răscruci, strigînd vestitorii răgușiți.

În total — șase săptămîni.

Iată cinci săptămîni cel puțin, sau poate șase — nu îndrăznesc să le număr — de cind zac în carcera din Bicêtre, și mi se pare că mai sînt numai trei zile pină joi.

CAP. IX

Mi-am făcut testamentul.

La ce bun ? Trebuie să fac cheltuieli și tot ce am de-abia mi-ajunge. Ghilotina e foarte scumpă.

Las o mamă, o soție, un copil.

O fetiță de trei ani, dulce, rumenă, slăbuță, cu ochi mari, negri, și părul lung, castaniu.

Avea doi ani și o lună cind am văzut-o pentru ultima dată.

Astfel rămîn după moartea mea trei femei, fără fiu, fără soț, fără tată, trei orfane de diferite vîrste, trei văduve din isprava legii. Admit că m-au pedepsit pe drept.

Dar aceste nevinovate cu ce-au greşit ? Nu interesează ; le dezonorează, le ruinează. Aceasta e dreptate.

Nu bătrîna mamă mă neliniştește! Dînsa are şaizeci şi patru de ani şi va muri de durere. Sau, dacă va mai trăi cîteva zile, să aibă numai puţină cenuşă în sobă. Va fi mulţumită.

Nici soţia nu mă neliniştește prea mult. Dînsa e bolnăvicioasă şi cu mintea şubredă. Va muri şi ea.

Numai de n-ar înnebuni. Se spune că nebunia lungeşte viaţa. Dar cel puţin inteligenţa nu suferă ; adoarme, e ca moartă.

Dar fetiţa mea, copilul meu, sărmana Maria, care rîde, care se joacă, şi care, poate, cîntă în clipa aceasta şi nu se gîndeşte la nimic, ea îmi pricinuieşte mai multă durere.

CAP. X

Iată cum e celula mea : Opt picioare pătrate.

Patru ziduri de piatră cioplită ce se sprijină în unghiul drept al unui caldarim de lespezi, ridicat cu o treaptă deasupra sălii din afară.

În dreapta uşii, la intrare, un fel de adîncitură care, în batjocură, serveşte de iatac. Se aruncă un maldăr de paie în care, după cît se presupune, prizonierul doarme îmbrăcat într-un pantalon de pînză şi într-o vestă de dril, atît iarna cît şi vara. Deasupra capului, în loc de tavan, o boltă neagră, în ogivă, de care atîrnă pînze groase de păianjen, ca nişte zdrenţe. De altfel nici o fereastră, nici chiar vreo răsuflătoare. O uşă aproape toată din fier.

Mă înşel. În mijlocul uşii, în partea de sus, e o deschizătură de nouă degete, pătrată, tăiată de două zăbrele în formă de cruce şi pe care paznicul o închide noaptea.

Afară, un coridor lung, destul de luminat şi aerisit, cu răsuflători înguste de-a lungul zidului, divizat în mai multe părţi, care comunică între ele printr-o serie de uşi

boltite și joase. Fiecare din aceste despărțituri servește oarecum de anticameră la o celulă, asemeni cu a mea. În aceste celule se ofilesc ocnașii pedepsiți de directorul închisorii la pedepse disciplinare. Primele trei chiliuțe sînt rezervate condamnaților la moarte ; stînd mai aproape de locuințele temnicerilor, care supraveghează mai de aproape.

Aceste celule alcătuiesc tot ce-a mai rămas din vechiul castel de Bicêtre, clădit în secolul al XV-lea de către cardinalul de Vinchester același care a osîndit pe Jeanne D'Arc la moarte prin ardere. Am auzit aceasta din gura curioșilor care au venit să mă vadă ieri, în celula mea, și care mă priveau ca pe un animal de menajerie. Paznicul a căpătat cinci franci.

Am uitat să spun că un paznic veghează zi și noapte la ușa celulei mele. Nu-mi pot ridica ochii spre ferestruica pătrată fără să nu-i intilnesc privirea neclintită și fixată asupra mea.

De altfel se presupune că ar fi aer și lumină în aceste cutii de piatră.

CAP. XI

Pentru că nu se luminează de ziuă încă, ce să fac noaptea ? Mi-a venit o idee. M-am sculat și am cercetat cu lampa cei patru pereți ai celulei. Sînt acoperiți cu scrisuri, desene și figuri ciudate, cu iscălituri care se încilcesc și se șterg unele pe altele. Se pare că fiecare condamnat vrea să lase o urmă, cel puțin. Am văzut urme de creion, cretă, cărbune, litere negre, albe, cenușii, adesea săpături adînci în piatră, ici și colo litere ruginite, cum s-ar spune scrise cu singe. Nici vorbă că dacă aș avea cugetul mai liber, aș cerceta cu viu interes această carte ciudată care mi se desfășoară pagină cu pagină înaintea ochilor, pe fiecare piatră din această celulă. Mi-ar plăcea să alcătuiesc un tot din aceste frînturi de gînd, împrăști-

ate pe lespezile de piatră ; să descopăr omul sub fiecare nume ; să dau înțeles și viață acestor inscripții mutilate, acestor fraze ciopîrțite, acestor cuvinte ciuntite, trupuri fără cap, ca și acei care le-au scris. La căpătiiul meu, sînt două inimi înflăcărate, străpunse de o săgeată și deasupra : *iubire pe viață*. Nenorocitul nu și-a luat o îndatorire prea îndelungată.

Alături un fel de pălărie în trei colțuri cu o mică figură desenată grosolan deasupra și aceste cuvinte : *Trăiască împăratul ! 1824*.

Mai departe alte inimi înflăcărate, cu această inscripție caracteristică a închisorilor : *Iubesc și ador pe Mathieu Danvin, Jacques*.

Pe zidul celălalt citesc acest nume ; *Papavoine*. Litera P. e brodată cu arabescuri și împodobită cu grijă

Ceva mai jos un cuplet dintr-un cîntec deocheat.

O pălărie de revoluționar sculptată destul de adînc în piatră, are dedesubt inscripția : *Bories Republica*. Fusese unul din cei patru subofițeri de la Rochelle. Sărmanul tînăr ! Pretinsele necesități politice s-au dovedit dezgustătoare ! Pentru o idee, pentru un vis, pentru o abstracție, această groaznică realitate : ghilotina ! Și eu care m-am plîns, eu, nenorocitul, care am săvîrșit o adevărată crimă, care am vărsat sînge !

Nu voi cerceta mai departe. Am văzut schițat în alb, în colțul zidului, o imagine înspăimîntătoare : eșafodul, care în clipa aceasta se pregătește, poate, pentru mine. Lampa era să-mi cadă din mînă.

CAP. XII

Mi-am revenit, așezîndu-mă numaidecît pe paie, cu capul pe genunchi. Spaima mea de copil dispăru și mă cuprinse o ciudată curiozitate de-a continua să cercetez zidul.

De lîngă numele Papavoine am smuls o pînză mare de păianjen, plină cu praf și întinsă pînă în colțul zidului. Sub acest păianjen am văzut patru cau cinci nume foarte citețe, printre altele nu mai rămăsese decît o pată în perete. *Dautun*, 1815, *Poulain*, 1818, *Jean Martin*, 1821, *Castaing*, 1823. Am citit aceste nume și amintiri fioroase mă copleșiră. Dautun, care și-a tăiat fratele în bucăți, a colindat o noapte întreagă prin Paris, aruncîndu-i capul într-o fîntînă și trupul într-un canal. Poulain și-a omorît nevasta, Jean Martin a tras un glonte asupra tatălui său, pe cînd acesta deschidea o fereastră. Castaing e doctorul care și-a otrăvit prietenul ; îngrijindu-l de ultimă boală pe care i-o pricinuise, i-a dat otravă în loc de doctorii. Și pe lîngă aceștia, Papavoine, groaznicul nebun, care omora copii cu lovituri de cuțit în cap.

— Iată, îmi spuneam și un frig de moarte îmi străbătu tot trupul, iată cine a stat în aceste celule, înaintea mea. Aici, pe aceeași lespede și-au depănat ultimele gînduri acești ucigași. În jurul acestui perete, în acest pătrat strîmt, s-au învîrtit ca niște fiare. Au urmat unul după altul la răstimpuri scurte. Poate că această celulă nici nu se mai golește. Mi-au lăsat locul cald. Voi pleca și eu, la rîndul meu, și-i voi ajunge în cimitirul din Clamart, unde crește iarbă atît de multă !

N-am nici vedenii și nici nu cred în superstiții. Poate că aceste gînduri îmi dădeau călduri. În timp ce visam astfel, mi s-a părut deodată că numele acestea fatale sînt scrise cu litere de foc pe peretele negru. Un vuiet din ce în ce mai limpede îmi izbi urechile. O lumină roșiatică îmi umplu ochii. Apoi mi se păru că celula se umplea de oameni ciudați care-și poartă capul în mîna stîngă. Toți îmi arătau pumnul, afară de paricid.

Am închis ochii îngrozit și i-am văzut și mai limpede.

Vis, nălucire, sau realitate, aș fi înnebunit, dacă o impresie bruscă nu m-ar fi trezit la timp. Eram gata să cad pe spate, cînd simții tîrîndu-se pe picior ceva rece și păros ; era păianjenul căruia îi stricasem casa și care fugea.

O, groaznicele vedenii ! Nu, nu era decît fum, o închipuire a creierului meu gol în spasme.

O nălucire ca a lui Macbeth ! Morţii sînt morţi ; aceştia mai ales. Ei sînt bine ferecaţi în groapă. Mormîntul nu-i o închisoare din care se poate fugi. Atunci... de ce mă tem ? Uşa cavoului nu se deschide pe dinăuntru.

CAP. XIII

Zilele trecute am văzut ceva hidos.

Mijea de ziuă. Închisoarea vuia de zgomot. Se auzeau deschizîndu-se şi închizîndu-se porţile greoaie, scîrţîitul zăvoarelor şi al lacătelor de fier, sunetul legăturilor de chei, ce bălăbăneau la brîul temnicerilor, pîrîitul scărilor de sus în jos sub paşi grăbiţi şi glasuri care se cheamă şi răspund din amîndouă capetele sălilor. Vecinii de celulă, ocnaşii pedepsiţi, păreau mult mai veseli ca de obicei. Parcă tot Bicêtre-ul rîdea, cînta, umbla şi dănţuia. Numai eu tăcut, singur şi nemişcat în această larmă, speriat şi atent, ascultam.

Trecu un temnicer. Îndrăznii să-l chem şi să-l întreb dacă e vreo sărbătoare în închisoare.

— Sărbătoare dacă vrei ! Astăzi se pun în lanţuri ocnaşii care trebuie să plece mîine la Toulon. Vrei să-i vezi ? O să te distreze.

Într-adevăr, iată un spectacol pe cît de îngrozitor, pe atît de uricios pentru un singuratec. Totuşi primii.

Temnicerul luă toate măsurile de prevedere în privinţa mea, apoi mă conduse într-o celulă goală, fără nici o mobilă, care avea o fereastră cu gratii, dar o fereastră adevărată, înaltă pînă la brîu, şi prin care se oglindea bine cerul.

— Iată, îmi şopti, de aici vei vedea şi vei auzi totul. Vei fi singur în lojă, ca un rege.

După ce mă închise acolo plecă.

Fereastra dădea într-o curte pătrată, înconjurată de o clădire cu şase caturi. Nimic mai decăzut, mai gol, mai

înjositor, mai neplăcut ochiului decît această fațadă găurită de o mulțime de ferestre cu zăbrele, prin care se arătau, de jos pînă sus, fel și fel de chipuri slăbite și îngălbenite, strînse unele în altele, ca și pietrele unui zid. Erau deținuții care priveau la spectacolul ceremoniei în care trebuiau, într-o zi să joace roluri principale. Aș putea spune, suflete pedepsite ce se uită prin întredeschizăturile purgatoriului la chinurile din iad.

Toți priveau în tăcere curtea goală încă.

Așteptau. Printre aceste chipuri stinse, posomorite, scinteia ici și colo cîte-o privire pătrunzătoare și vie, ca niște puncte de foc.

Pătratul închisorii, ce cuprindea curtea, nu se închidea de tot. Unul din cele patru ziduri ale clădirii (acela cu fața spre răsărit) era desfăcut la mijloc și se lega de zidul alăturat printr-un gard de fier. Gardul dădea într-o a doua curte, mult mai mică decît prima și — ca și aceasta — înconjurată de ziduri înnegrite.

De jur-împrejurul curții principale, cît vezi cu ochii, numai bănci de piatră rezemate de ziduri. În mijloc, se ridică o prăjină de fier încovoiată, anume pentru ca să se agațe felinarul.

Sună de douăsprezece.

Poarta principală, ascunsă într-o scobitură, se deshise deodată. O dubă, înconjurată de soldați murdari și sfioși, în uniforme albastre cu galoane roșii și centiroane galbene, intrară greoi, și zgomotoși în curte. Erau păzitorii cu lanțurile.

În aceeași clipă, ca și cum zgomotul ar fi deșteptat închisoarea, spectatorii de la ferestre — pînă atunci tăcuți și nemișcați — izbucniră în strigăte de veselie, în cîntece, în amenințări, în blesteme amestecate cu rîsete cumplite ce te îndurerau ; puteai să crezi că sînt măști de diavoli.

Pe fiecare obraz apăru o strîmbătură. Toți pumnii ieșiră printre gratii. Toți urlau. Toți ochii scînteiau. M-am înspăimîntat văzînd că țîșnesc atîtea scîntei din cenușa aceea.

Între timp, păzitorii — printre care se deosebeau după îmbrăcămintea și spaima lor, cîțiva curioși veniți din

Paris — se apucară liniștiți de lucru. Unul dintre ei se urcă în căruță și azvîrli tovarășilor lanțuri, cătușe și pantaloni de pînză. Își împărțiră munca ; unii întinseră într-un colț al curții lanțurile lungi pe care le numeau în argoul lor *sforicică*, alții desfășurară pe caldarîm *mătăsurile*, cămășile și pantalonii, pe cînd cei mai îndemînatici cercetau, unul după altul, sub controlul căpitanului, un bătrînel scurt și gros, lanțurile de fier. Deținuții aclamau batjocoritori și zgomotoși ; mai ales ocnașii pentru care se făceau aceste pregătiri și pe care-i vedeam la răspintia vechii închisori care dădea în curtea cea mică.

Sfîrșindu-se pregătirile, un domn cu haina brodată cu argint, numit *domnul inspector*, dădu un ordin directorului închisorii. Puțin după aceea, prin două sau trei porți joase, năvăli aproape în același timp, ca o răbufnire, în curte un nour de oameni urîți și zdrențăroși care urlau.

Erau ocnașii.

La intrarea lor, bucuria celor de la geamuri se mări și-i salutară cu strigăte și aplauze pe care osîndiții le primeau cu un fel de modestie mîndră. Mulți dintre ei aveau niște pălării ciudate, împletite din paiele din celulă. Aceștia erau și mai aplaudați. Unul, mai cu seamă, un tînăr de șaptesprezece ani cu fața de copil ridica entuziasmul la culme. Ieșea din hrubă, după ce a stat opt zile la secret. Din grămada de paie își făcuse îmbrăcămintea ce-l acoperea de sus pînă jos. Intră în curte dîndu-se peste cap cu îndemînarea unui șarpe. Se auzi un ropot de bătăi de palme și acest schimb de veselie între ocnașii adevărați și aspiranții la ocnă, părea ceva fioros.

Societatea putea fi reprezentată aici prin temniceri și curioși înspăimîntați. Crima își rîdea de ei și făcea o sărbătoare în familie din această ispășire.

Pe măsură ce soseau, erau împinși între două rînduri de paznici, în curticica zăbrelită, unde-i aștepta vizita medicală. Acolo încerca fiecare, pentru ultima oară să amîne groaznicul drum, născocind motive asupra sănătății ; ochii bolnavi, piciorul scrintit, mîna strivită. Dar întotdeauna și aproape pe toți îi găsiră buni pentru ocnă și fiecare se resemnă cu nepăsare, uitînd în cîteva clipe așa-zisa infirmitate de nevindecat.

Grilajul curții mici se redeschise. Un gardian făcu apelul în ordine alfabetică. Atunci ieșiră unul cîte unul și fiecare osîndit merse să se încoloneze într-un colț al curții mari, lîngă un tovarăș dat de întîmplare. Astfel fiecare se vedea redus la sine însuși : fiecare își purta lanțul, cot la cot cu un necunoscut. Și dacă din întîmplare un osîndit are un prieten, lanțul îl desparte. Culmea nenorocirii !

Cînd au ieșit cam vreo treizeci, portița se închise. Un păzitor îi alinie cu bastonul și aruncă înaintea fiecăruia o cămașă, o haină și un pantalon de pînză groasă ; la un semn toți începură să se dezbrace. Un incident neașteptat veni, parcă anume să schimbe umilința aceasta în chin.

Pînă atunci timpul fusese destul de frumos și dacă vîntul tăios de octombrie răcea aerul, din cînd în cînd se deschidea printre norii cenușii cîte o crăpătură de unde cădea o rază de soare. De abia își lepădaseră zdrențele și stăteau goi sub privirile bănuitoare ale gardienilor și ale străinilor care se învîrteau în jurul lor, cercetîndu-i ; cerul se întunecă și o ploaie rece de toamnă răpăi pe neașteptate, rostogolindu-se în valuri în curtea pătrată, pe capetele descoperite, pe mădularele despuiate ale ocnașilor și pe zdrențele lor sărăcăcioase înșirate pe caldarîm.

Într-o clipă curtea se goli de tot ce nu era ocnaș sau păzitor. Curioșii din Paris se adăpostiseră sub boltele porților.

Ploaia cădea puhoi. Nu mai vedeai în curte decît osîndiți goi și uzi pe caldarîmul inundat. O tăcere apăsătoare urmă zgomotului de pînă atunci. Tremurau, clănțănind din dinți ; picioarele slabe și genunchii noduroși se izbeau între ei și-ți era mai mare mila să vezi cum li se lipeau de mădularele învinețite cămășile ude, hainele și pantalonii leoarcă de ploaie.

Unul singur, un bătrîn, își păstrase puțin veselia. Strigă, ștergîndu-se cu cămașa udă, că *aceasta nu făcea parte din program*, apoi rîse, ridicînd pumnul spre cer.

După ce s-au îmbrăcat cu hainele de drum, gardienii îi duseră în grupuri de cîte douăzeci și treizeci în celălalt colț al curții, unde-i așteptau cordoanele. Aceste cordoane sînt niște lanțuri lungi și puternice, tăiate în transversală, din loc în loc de alte lanțuri mai scurte, la capătul cărora atîrnă cătușe pătrate, care se deschid printr-o

lătură pe una din fețe și se închid pe fața opusă, printr-un șurub foarte gros de fier țintuit, pe un fel de zgardă a închisorii.

Ocnașii se aliniară în noroi, pe caldarimul inundat. Trebuia să li se încerce cătușele. Doi fierari ai închisorii, cu nicovale portative, ferecară zgărzile la gît, cu lovituri grele de ciocan. Iată un moment înspăimîntător, cînd și cei mai îndrăzneți pălesc. Fiecare lovitură de ciocan, dată pe nicovala sprijinită de spatele lor, făcea să tresalte bărbia întemnițatului. Cea mai mică mișcare, înainte și înapoi și le-ar sfărîma țeasta ca pe o coajă de nucă.

După operația aceasta, toți se posomoriră. Nu se mai auzea decît zornăitul lanțurilor și în răstimpuri cîte un strigăt întretăiat de zgomotul surd al bastoanelor temnicerilor, pe mădularele celui neascultător. Unii plîngeau. Cei bătrîni se cutremurau și își mușcau buzele. Priveam îngrozit la aceste profiluri fioroase în rama lor de fier.

Așadar, după vizita medicală, vizita temnicerilor ; apoi ferecarea : cele trei acte ale spectacolului.

Se ivi din nou o rază de soare. Ocnașii se ridicară dintr-odată, ca printr-o mișcare fără voie. Cele cinci șiruri își întinseră miinile și făcură o horă uriașă în jurul felinarului. Se-nvîrteau de-ți luau ochii. Fredonau un cîntec de ocnă, o romanță în „argo“ cu un ton cînd jalnic, cînd furios și vesel din cînd în cînd se auzeau strigăte ascuțite și hohote de rîs sfîșietoare, amestecîndu-se cu vorbe neînțelese. Apoi izbucni un ropot de aclamații furioase, lanțurile zăngăneau în cadență, slujind de orchestră acestui cîntec sălbatic. O adevărată imagine a sabatului.

Temnicerii întrerupseră dansul ocnașilor, cu lovituri de bastoane, ducîndu-i lîngă un cazan, în care pluteau niște ierburi într-o zeamă fierbinte și murdară. După ce-au mîncat, aruncară pe caldarîm rămășițele ciorbei și a pîinii uscate și începură din nou hora și cîntecul. Parcă li se îngăduia această libertate în ziua ferecării și în noaptea următoare.

Priveam la spectacolul acesta ciudat cu o curiozitate atît de însetată, atît de tremurătoare, atît de ațintită, încît uitasem de mine însumi. O milă adîncă mă pătrunse pînă în străfundul sufletului. Rîsul lor, mă făcea să plîng.

În mijlocul visării adînci în care am căzut, văzui hora zgomotoasă că se oprește amuțind. Toți ochii se îndreptară spre fereastra mea.

„Condamnatul ! Condamnatul !" strigară ei arătîndu-mă cu degetul. Și urletele de bucurie se îndoiră.

Am împietrit.

Nu știu de unde mă cunoșteau și cum m-au recunoscut.

— Bună ziua ! bună ziua !, îmi strigară cu furie. Unul din cei mai tineri — osîndit la ocnă pe viață — cu fața lucitoare și plumburie, mă privi cu invidie rostind :

— E fericit ! Va fi tăiat ! Adio, tovarășe !

Nu vă pot destăinui ce s-a petrecut cu mine. Eram, într-adevăr, tovarășul lor. Piața Grevei e sora Toulonului. Și eram chiar mai prejos decît ei : îmi făceau cinste.

Mă înfiorai.

Da, tovarășul lor ! Cîteva zile mai tîrziu, și le-aș fi putut oferi și eu un spectacol.

Rămăsesem nemișcat la fereastră, ca paralizat. Dar văzînd cele cinci rînduri că înaintează spre mine cu vorbe de o fioroasă bunăvoință și auzind zornăitul tunător al lanțurilor, al strigătelor și al pașilor, la picioarele zidului, mi se păru că acest nor de diavoli, îmi asediază nenorocita celulă.

Am scos un strigăt și mă azvîrlii cu violență asupra ușii. Dar n-am putut să fug.

Temnicerul trăsese zăvoarele pe dinafară. Am bătut, am strigat cu furie. Apoi, mi s-a părut că aud și mai aproape, glasurile înspăimîntătoare ale ocnașilor. Parcă vedeam capetele lor hidoase la marginea ferestrei. Am scos și al doilea strigăt de spaimă și leșinai.

CAP. XIV

Cînd m-am trezit era noapte. M-am trezit într-un pat sărăcăcios. Văzui la lumina unui opaiț care pîlpîia în tavan, alte paturi înșirate lîngă zid. Am în-

ţeles că mă aduseseră la infirmerie.

Am rămas cîteva clipe treaz, dar fără gînduri și fără amintiri, copleșit de fericirea de a fi intr-un pat ! Desigur că altădată, patul acesta de spital și inchisoare m-ar fi umplut de dezgust și milă. Dar nu mai eram același om.

Cearșafurile erau murdare și aspre, iar pătura subțire și găurită. Simțeam paiele prin pînza saltelei, dar ce-mi păsa ! Mădularele mele puteau să se dezmorțească in voie pe aceste pinze groase. Sub pătura aceea subțire, frigul groaznic ce-mi pătrunsese pînă in măduva oaselor se risipea încet-încet. Am adormit din nou.

Mă deșteptă un zgomot mare. Se crăpa de ziuă. Zgomotul venea de-afară. Patul meu fiind lingă fereastră, m-am ridicat în capul oaselor să văd ce s-a intimplat.

Fereastra dădea in curtea mare a inchisorii. Curtea gemea de lume. Două rinduri de soldați abia izbuteau să țină liberă o potecă prin mulțime. Între aceste două rînduri de soldați, treceau încet, săltind la fiecare piatră, cinci căruțe mari, incărcate cu oameni : plasau ocnașii.

Căruțele erau descoperite. Fiecare grup ocupa o căruță. Osîndiții se așezaseră de-o parte și de alta a căruței ; cîte un paznic, în picioare, veghea cu pușca încărcată. Se auzeau fiarele zăngănind și la fiecare zdruncinătură a căruței capetele ocnașilor săltau și picioarele li se bălăbăneau.

O ploaie măruntă și pătrunzătoare licărea cerul și le lipea pe genunchi pantalonii de pînză cenușie. Din bărbile lungi și din părul scurt curgea apa ; obrajii li se invinețiseră. Dîrdiiau și scrișneau din dinți de frig și de furie. De altfel nu se puteau mișca. Odată ferecat de acest lanț, nu mai ești decît o părticică din acest tot hidos, care se numește „cordon". Cătușa condamnă la moarte inteligența și animalul din noi, nu mai are nevoi și trebuințe decît la ore anumite. Așa, nemișcați — cei mai mulți pe jumătate goi — cu capetele descoperite și picioarele atîrnind, își începeau călătoria de douăzeci și cinci de zile, ingrămădiți in aceleași căruțe, imbrăcați cu aceleași haine pe soarele fierbinte al lui cuptor, ca și pe ploile reci ale lui brumar. S-ar spune că oamenii vor să impartă pe din două cu cerul, meseria lor de călăi.

Intre mulțime și osindiții din căruțe se iscase un fel de convorbire ingrozitoare; injurături și amenințări de o parte, blesteme de cealaltă. Dar la un semn al căpitanului, loviturile de baston căzură la intimplare pe capetele și umerii ocnașilor, și totul intră intr-o liniște înșelătoare care se numește *ordine*. Dar ochii scăpărau de răzbunare, nenorociții incleștîndu-și pumnii pe genunchi.

Cele cinci căruțe escortate de jandarmi călări dispărură pe rînd sub poarta inaltă și rotundă a inchisorii. O a șasea le urma, căruța in care se ingrămădise, una peste alta: căldări, gamele de aramă și lanțuri de schimb. Cițiva paznici care intirziaseră la cantină, ieșiră intr-un suflet să-și ajungă trupa. Lumea se risipise. Spectacolul dispăru ca o nălucire. Auzeam cum se stinge in depărtare, incetul cu incetul, prin văzduh, scirțiitul greoi al roților și picioarelor cailor, pe drumul pietruit spre Fontainebleau, plesnetele bicelor, zăngănitul lanțurilor și urletele mulțimii care ura „cale bătută“ ocnașilor.

Și acesta e pentru ei numai inceputul!

Ce-mi spune mie, avocatul? Ocna! Ah, da: mai bine de o mie de ori moartea! Mai degrabă eșafodul decit ocna. Mai bine neantul decit iadul. Mai bine-mi dăruiesc gitul cuțitului ghilotinii, decit lanțului paznicului! Ocna, Dumnezeule!

CAP. XV

Din nenorocire nu eram bolnav. A doua zi a trebuit să ies din infirmerie. Celula mă reprimi.

Nu sînt bolnav! Într-adevăr sint tinăr, sănătos și puternic. Singele curge in voie prin vinele mele. Mădularele imi ascultă toate poftele; zdravăn la trup și la minte, sint făcut pentru ca să vieţuiesc mult. Și totuși nu-i adevărat; sint bolnav, bolnav de moarte, o boală pricinuită de mina oamenilor.

De cînd am părăsit infirmeria, mă frămîntă o idee sfîșietoare, idee care mă înnebunește. Gîndesc că dacă din infirmerie aș fi reușit să fug. Doctorii și surorile de caritate păreau că se interesează de mine. Să mori atît de tînăr și de o atare moarte! Veghind la căpătîiul meu, parcă mă compătimeau. Dar de unde! Era numai curiozitatea! Și-apoi oamenii aceștia, te vindecă de friguri, nu și de osîndă la moarte. Și totuși le-ar fi atît de ușor! O ușă deschisă! Ce ar pierde dînșii?

Nu mai am nici o nădejde. Apelul îmi va fi respins pentru că totul e în regulă. Martorii au declarat totul, vorbitorii au spus ce trebuia, avocații au pledat, iar jurații au judecat bine. Pe mine nici nu m-au pus la socoteală. Numai că... Nu, e nebunie! Nici o nădejde. Recursul e o funie care te ține atîrnat deasupra prăpastiei: o auzi cum pîrîie, destrămîndu-se mereu, pînă ce se rupe. Ca și cum cuțitului ghilotinei i-ar trebui șase săptămîni ca să cadă.

Dacă m-ar grația? Să mă grațieze? Prin cine? De ce? Cum? Nu se poate să mă grațieze. Trebuie pilde! cum spun dînșii.

Mai am doar trei pași: Bicêtre, Conciergerie[1] și piața Grevei.

CAP. XVI

În infirmerie am stat lîngă o fereastră. Soarele apăruse din nou sau mai bine zis soarele pătrundea cît îi îngăduiau gratiile.

Stăteam acolo, cu capul între palme, care abia îl țineau, cu coatele pe genunchi. Mîhnirea mă îndoaie ca și cum n-aș avea nici oase, nici membre și nici mușchi în carne.

Duhoarea închisorii mă înăbușea ca niciodată. Îmi mai vuia încă în urechi zornăitul lanțurilor. Mă simțeam oste-

[1] Închisoare care ținea de palatul de Justiție din Paris. Acolo se închideau condamnații pe timpul teroarei.

nit cu desăvîrşire. Credeam că bunul Dumnezeu se va îndura de mine şi-mi va trimite cel puţin o pasăre, ca să-mi ciripească pe marginea streaşinei.

Nu ştiu dacă Dumnezeu sau necuratul mi-au împlinit dorinţa, dar în aceeaşi clipă auzii înălţîndu-se spre fereastra mea un glas, nu de pasăre, ci mai plăcut ; glasul limpede, proaspăt, catifelat al unei fete de cincisprezece ani. Am ridicat capul şi ascultai cu lăcomie cîntecul fetei. Era o arie tărăgănată şi tristă, un fel de murmur jalnic :

Mă strecuram încet,
pe strada Baros,
Vai de mine !
Cînd un erete[1] viclean
mă prinse numaidecît.

Nu găsesc cuvîntul să-mi descriu dezamăgirea. Vocea continuă :

Mă legă cu frînghii,
cînd, din întîmplare,
văzui pe drum un tîlhar
înalt şi spătos.
Vai de mine !
înalt şi spătos
— „Spune-i nevestei mele
că m-a lovit necazul ;
mă duc la închisoare !“
Nevasta, mînioasă,
îmi spuse : — „Ce-ai făcut ?
Vai de mine !“
— Mai nimic ! Crede-mă !

Am omorît un om
şi-apoi l-am jefuit.
Vai de mine !
şi-apoi l-am jefuit,
Vai de mine !
Femeia, frumoasă şi plînsă
fugi la Versailles,
la Majestatea Sa,

[1] Adică sergent de stradă.

să-i dea o jalbă
să mă scape,
Vai de mine!
să mă scape,
Vai de mine,
— Nevastă, dacă vei reuși
să mă scapi,
ți-oi lua o scurteică de vulpe
și pantofi roșii,
Vai de mine!
Și pantofi roșii
Vai de mine!
Dar regele atunci
îi spuse supărat:
— N-am să-l iert,
ci-l voi face să joace
pe-un loc fără podele
în văzduhul rece
pînă ce va muri!
Vai de mine,
pînă ce va muri
Vai de mine!

Fata fredonase cîntecul cu un glas dulce, poate cel mai fermecător pe care l-a auzit vreo ureche omenească. Cîntecul m-a mîhnit, m-a înghețat, m-a distrus. Era îngrozitor să auzi aceste cuvinte țîșnind dintr-o gură rumenă și fragedă. Se asemănau cu balele unui melc prelinse pe petale de trandafir.

N-aș putea să precizez ce-am simțit: eram totodată rănit și mîngîiat. Graiul speluncilor și al ocnei, acest jargon însîngerat și ciudat, acest argo scîrbos însoțind un glas suav de fetiță, cînd cu accente de copil, cînd de femeie! toate aceste cuvinte întortocheate și prost alcătuite, cîntate cadențate, adevărate perle...

Ce infamă e închisoarea! Are un venin ce otrăvește. Totul se vestejește aici, pînă și cîntecul unei fetițe de cincisprezece ani! Găsești o pasăre și-i vezi aripile pline de noroi, culegi o floare frumoasă și o miroși: pute.

CAP. XVII

Ah! dacă aş evada, ce-aş mai alerga pe cîmp! Nu, nu trebuie să alerg. Ar trezi bănuieli. Dimpotrivă: să merg încet, cu capul în sus, cîntînd. Dacă aş avea o bluză albastră cu roşu m-aş strecura neobservat, căci toţi zarzavagii din împrejurimi o poartă.

Aproape de Arcueil pe marginea bălţii e un tufiş. Cînd eram în liceu, veneam cu prietenii, să prind broaşte, în fiecare joi. Mă voi ascunde acolo pînă seara. Cînd se va înnopta, voi continua să fug. Voi pleca la Vincennes. Nu! Rîul mă va împiedica. Voi merge la Arpajon. Ar fi mai bine s-o iau spre Saint Germain, şi să mă duc la Havre de unde voi putea pleca în Anglia. Nu-mi pasă! S-ajung la Longjumeau. Trece un jandarm; îmi cere actele... Sînt pierdut!

Ah! visător nefericit, sfărîmă întîi zidurile groase de trei coţi, care te închid! Moartea! Moartea!

...Şi cînd mă gîndesc că demult am venit la Bicêtre — eram copil pe-atunci — să văd fîntînile mari şi nebunii...

CAP. XVIII

Pe cînd scriam toate acestea, lampa se stinse. Se crăpa de ziuă.. Orologiul bisericii a bătut şase ceasuri.

Ce înseamnă aceasta? Temnicerul a intrat în celulă, şi-a scos şapca şi m-a salutat cerîndu-mi iertare că mă deranjează. M-a întrebat, îndulcindu-şi glasul, de obicei aspru, ce doresc să mănînc.

M-au cuprins fiorii. Oare a sosit clipa?

CAP. XIX

Da ! E azi !

Chiar directorul închisorii a venit să mă vadă. M-a întrebat dacă am vreo dorință sau vreo nevoie. Mi-a exprimat credința că n-am motiv să mă plîng de el sau de inferiorii lui. Apoi m-a întrebat cu interes de sănătate și de felul în care mi-am petrecut noaptea. Părăsindu-mă, mi-a spus *domnule !*

E pentru azi...

CAP. XX

Directorul închisorii crede că n-am motive să mă plîng de el sau de inferiorii lui. Are dreptate. Ar trebui să nu mă plîng. Ei și-au făcut datoria : m-au păzit bine și-apoi s-au arătat destul de cumsecade la venirea și la plecarea mea. Nu-i așa că ar trebui să mă declar mulțumit ?

Temnicerul acesta, cu zîmbetul blajin, cu vorbe mîngîietoare, cu privirea care lingușește și spionează, cu mîini mari și butucănoase, e închisoarea întrupată, e Bicêtre preschimbat în om. Orice e închisoare în jurul meu. Găsesc închisoarea în toate formele. Acest zid e închisoarea de piatră. Ușa e închisoarea în lemn. Paznicii ? Închisoarea în carne și oase. Închisoarea e o ființă groaznică, întreagă, de nedespărțit, jumătate casă, jumătate om. Mă încolăcește, mă înlănțuie, ca un șarpe. Mă închide în ziduri de piatră, mă zăvorăște sub lacăte de fier și mă păzește cu ochii de temnicer.

Ah ! nenorocitul ce voi ajunge ? Ce vor face din mine?

Acum m-am liniştit. Totul se apropie de sfîrşit. Am scăpat de groaznica nelinişte în care mă aruncase vizita directorului. Căci mărturisesc, mai nădăjduiam încă. Acum, mulţumesc lui Dumnezeu, nu mai sper nimic.

Iată ce s-a întîmplat :

Cînd a bătut şase şi jumătate, ba nu, şase şi un sfert, s-a redeschis uşa celulei. Intră un bătrîn, cu capul alb, îmbrăcat cu o redingotă neagră. Descheindu-şi redingota, am văzut un antreu şi un guler. Era preotul.

Se aşeză în faţa mea, zîmbind binevoitor. Apoi, ridicîndu-şi capul, îşi înălţă ochii spre cer, adică la tavanul celulei. L-am înţeles.

— Fiule, mi-a spus, eşti pregătit ?

I-am răspuns cu glas stins :

— Nu sînt pregătit, dar aştept...

Între timp privirea mi se tulbură, o sudoare rece cuprinzîndu-mi trupul. Simţeam cum îmi zvîcneau tîmplele şi cum îmi vîjîie urechile.

Pe cînd mă clătinam pe scaun, ca un om ameţit de băutură, bătrînul îmi vorbea, sau cel puţin aşa mi s-a părut ; mi-amintesc că i-am văzut că i se mişcă buzele, că descrie mişcări ciudate cu mîinile şi că ochii îi scînteiază.

Uşa s-a deschis pentru a doua oară. Zgomotul zăvoarelor ne-a smuls, pe mine din încremenire, pe el din cuvîntare. Un bărbat în haină neagră, însoţit de directorul închisorii, se înfăţişă înaintea mea, salutîndu-mă respectuos. Omul acesta avea întipărită pe chip tristeţea oficială a slujbaşilor de la pompele funebre. Ţinea un sul de hîrtie în mînă.

— Domnule, îmi spuse el, zîmbind cu politeţe, sînt portărel la Curtea regală a Parisului. Am cinstea să vă aduc o veste din partea domnului procuror general.

Prima zguduitură trecuse. Sîngele rece îmi revenise.

— Chiar domnul Procuror General mi-a cerut atît de grabnic capul ? Mare cinste pentru mine că mi-a scris. Nădăjduiesc că moartea mea îi va produce mare plăcere.

Căci nu-mi închipui s-o fi cerut cu atîta înflăcărare dacă îi era indiferentă.

După ce am rostit acestea, reluai cu glas hotărît :

— Citește, domnule !

Începu să-mi citească un text lung, cîntînd la sfîrșitul fiecărui rînd și oprindu-se în mijlocul fiecărui cuvînt. Era respingerea apelului.

— Sentința se va executa azi în piața Grevei ! adăugă el cînd sfîrși, fără să-și ridice ochii de pe hîrtia timbrată. La ora șapte și jumătate fix, vom pleca la Conciergerie. Dragă domnule, veți binevoi să mă urmați ?

De cîteva clipe nu-l mai ascultam. Directorul vorbea cu preotul, care-și ațintise privirea pe hîrtie ; eu mă uitam la ușa care rămăsese întredeschisă...

„Ah ! păcătoșii ! patru soldați pe săliță !". Portărelul îmi repetă întrebarea, privindu-mă :

— Cînd doriți ! i-am răspuns eu. Cu voia dumneavoastră !

El mă salută, spunînd :

— Voi avea cinstea să vă revăd peste o jumătate oră.

Mă lăsară singur.

Un mijloc să fug, Dumnezeule ! Un mijloc ! Oricare ! Trebuie să fug ! Trebuie ! repede pe ușă, pe fereastră, prin tavan, chiar dacă ar trebui să-mi las carnea pe stîlpi.

Ah ! Ce furie, ce blesteme ! Îți trebuie luni de zile să găurești aceste ziduri cu unelte bune. Și eu n-am nici măcar un cui, nici măcar o oră !

CAP. XXII

Iată-mă *transferat* la Conciergerie, cum spune procesul verbal.

Călătoria merită să fie povestită. Bătuse ceasul șapte și jumătate cînd portărelul s-a arătat din nou în pragul celulei.

— Domnule, îmi spuse el, vă aștept.

Vai ! Şi el şi alţii !

Mă sculai făcînd un pas. Mi se păru că nu voi reuşi să merg într-atît de greu mi-atîrna capul. Picioarele îmi şovăiau, sleite de puteri. Totuşi m-am recules şi păşii mai departe, cu hotărîre. Înainte de-a părăsi celula, i-am aruncat o ultimă privire. Îmi iubeam celula şi apoi o lăsam goală şi deschisă, ceea ce dă unei celule o înfăţişare ciudată. De altfel, nu va rămîne goală mult timp.

— Chiar în astă seară aşteptăm un musafir ! spuneau temnicerii. Curtea cu juri ne trimite un alt osîndit !

Duhovnicul mă ajunse la cotitura sălii. Tocmai mîncase.

Ieşind din temniţă, directorul îmi strînse drăgăstos mîna şi întări escorta mea cu încă patru soldaţi.

În faţa uşii de la infirmerie, un bătrînel care trăgea să moară, îmi strigă :

— La revedere şi pe curînd !...

Am ajuns în curte. Respirai adînc şi aerul proaspăt mă învioră.

N-am mers mult în aer liber. O trăsură de poştă un fel de cabrioletă — aceeaşi care mă adusese — aştepta în prima curte. Trăsura era împărţită în două, printr-un grilaj de fier. Fiecare despărţitură are cîte o uşă, una înainte, alta în spatele cabrioletei, care e atît de murdară, de neagră şi de prăfuită încît chiar dricul primăriei pare mai frumos.

Înainte de-a mă îngropa în acest mormînt cu două roate, aruncai o privire în curte, una din acele priviri deznădăjduite, în faţa căreia şi zidurile s-ar fi prăbuşit. Curtea, un fel de piaţă cu arbori, era populată. Mai mulţi spectatori, decît ocnaşi. S-a şi ivit mulţimea !

Ca şi în ziua cînd plecaseră ocnaşii, cădea o ploaie rece de toamnă, care continuă şi-acum cînd scriu şi care va cădea fără îndoială toată ziua. Poate va ţine mai mult decît mine.

Drumurile se desfundaseră. Curtea era plină de băltoace şi noroi. M-am bucurat văzînd mulţimea în noroi.

N-am urcat, portărelul şi un jandarm în faţă; preotul, eu şi jandarmul în spate. Patru jandarmi călăreau în jurul trăsurii. Astfel că, fără vizitiu, opt oameni însoţeau un singur condamnat.

Pe cînd mă urcam, o bătrînă cu ochii cenușii spuse :

— Îmi place mai mult, decît exodul ocnașilor.

Înțeleg. E un spectacol pe care-l cuprinzi dintr-o ochire; îl vezi mai de-aproape, și-i tot atît de frumos și de comod. Nimic nu te distrage. Un singur om, pe-ai cărui umeri apasă atîta mizerie, ca și asupra tuturor ocnașilor laolaltă. Numai că mizeria aceasta prea puțin răspîndită, pare o licoare mai concentrată și mai gustoasă.

Trăsura a pornit un zgomot surd, trecînd pe sub bolta porții principale. Apoi a ieșit în stradă, porțile mari și grele ale închisorii Bicêtre închizîndu-se în urma ei. Mă simțeam cuprins de toropeală, ca un om căzut în letargie care nu poate să se miște sau să strige, dar care aude cum se prăbușesc peste racla lui bulgării de pămînt. Auzeam vag clinchetul zurgălăilor sunînd în cadență și pe apucate, roțile de fier huruind pe pavaj, galopul sonor al jandarmilor în jurul căruței și biciul vizitiului, șuierînd. Toate acestea îmi păreau un vîrtej ce mă duce.

Mi-aruncai ochii prin zăbrelele unei ferestruici, fixîndu-i mașinal pe-o inscripție cu litere mari deasupra porții principale a închisorii Bicêtre : *Azil de bătrîni*.

— Iată, exclamai eu, există și oameni care îmbătrînesc aici.

Cînd sîntem pe jumătate adormiți, creierul se înnămolește într-o singură preocupare ; răstălmăcii această idee în fel și chip și în toate sensurile. Dar căruța trecînd pe șosea priveliștea se schimbă. Turnurile de la Notre Dame se iveau albastre și șterse în ceața Parisului. Gîndurile își schimbară direcția numaidecît. Devenisem o mașină ca și trăsura.

— Ah, turnul de la Notre Dame ! Cei care stau în turn, acolo unde e drapelul, vor vedea bine, exclamai eu rîzînd prostește.

În clipa aceea, parc-mi-se, preotul începu din nou să-mi vorbească. L-am lăsat. Aveam în urechi zgomotul roților, galopul cailor, biciul vizitiului. Ce-mi păsa dacă se mai adăuga ceva...

Ascultam în tăcere această năvală de cuvinte sterpe, care-mi adormeau gîndul, ca murmurul unei fîntîni. Treceau pe dinaintea mea, mereu deosebite, mereu aceleași, ca și ulmii încovoiați de pe marginea șoselei.

cînd deodată vocea seacă și aspră a portărelului, așezat în față mă zgudui pe neașteptate.

— Ei bine, domnule abate, întrebă el cu un accent aproape vesel, ce noutăți mai știi ?

Vorbind astfel se întoarse către preot.

Duhovnicul, care-mi vorbea fără întrerupere, nu-i răspunse : zgomotul trăsurii îl asurzise.

— Hei, hei ! reluă portărelul, ridicînd glasul ca și cum ar fi încercat să acopere huruitul roților, afurisită trăsură !

Într-adevăr, afurisită.

— Fără îndoială că din pricina zgomotului nu se mai aude nimic, continuă el. Ce voiam să spun ? Fii drăguț și amintește-mi ce voiam să-ți spun ? Ah ! nu știi marea noutate a zilei ?

Am tresărit ca și cum s-ar fi vorbit de mine.

— Nu ! spuse preotul, care-l auzise în sfîrșit. N-am avut timp să citesc ziarele de azi dimineață. Le voi citi diseară. Cînd sînt ocupat toată ziua, las vorbă portarului să-mi păstreze ziarele și le citesc la întoarcere.

— Ba, reluă portărelul, nu se poate să nu știi asta ! Noutatea Parisului ! Noutatea de azi dimineață !

Luai vorba :

— Cred c-o știu.

Portărelul mă privi.

— Dumneata ! Adevărat ! Ei să auzim !

— Ești curios ! îi spusei.

— De ce domnule ? răspunse portărelul. Fiecare cu părerile lui politice. Vă stimez prea mult pentru că să cred că n-o aveți pe-a dumneavoastră. În ce mă privește, sînt de părere că trebuie să restabilim Garda Națională. Am fost sergent în compania mea. Ce vremuri frumoase !...

Îl întrerupsei :

— Nu credeam că e vorba despre Garda Națională.

— Dar despre ce ? Ai spus că știi noutatea....

— Vorbeam despre alta de care se ocupă azi Parisul.

Nătărăul n-a înțeles. Îi ațîțasem curiozitatea.

— Altă noutate ? Dar de unde ai aflat-o ?

— Care e, domnule dragă ? Dumneata o știi, domnule abate ? Ești mai la curent decît mine ? Spune-mi-o, te rog. Despre ce-i vorba ? Vezi, îmi plac noutățile. Le

povestesc domnului președinte, care mă bate, mulțumit, pe umăr !

Și adăugă o sumedenie de fleacuri, întorcîndu-se cînd spre mine, cînd spre preot. Eu nu-i răspundeam decît ridicînd din umeri.

— Ei bine, îmi spuse el, ce crezi ?

— Că nu voi mai avea nici o părere astă seară.

— Ah ! asta-i răspunse el. Haida-de ! Prea ești trist ! Domnul Castaing vorbea.

Apoi continuă după o clipă de tăcere :

— L-am însoțit pe domnul Papaveine. Purta caschetă de lutru și-și fuma țigara. Cît despre tinerii din La Rochelle, nu vorbeau decît între dînșii. Dar vorbeau.

Mai făcu o pauză și apoi urmă :

— Niște nebuni ! Niște înflăcărați ! Aveau aerul că disprețuiesc toată lumea. Pe dumneata te găsesc prea îngîndurat, tinere !

— Tinere ! exclamai eu ! Sînt mai bătrîn decît dumneata ! Fiecare sfert de oră mă îmbătrînește cu un an.

El se întoarse spre mine și după ce mă privi cîteva clipe cu o uimire prostească, începu să mormăie greoi :

— Haida de ! Vrei să rîzi de mine ! Mai bătrîn decît mine ? Aș putea să-ți fiu bunic !

— Nu rîd ! i-am răspuns eu cu seriozitate.

Își deschise tabachera.

— Ține domnule și nu fi supărat ! Ia puțin tabac și nu mă dușmăni.

— Nu te teme. Și de altfel nu voi fi supărat prea mult timp.

În clipa aceea tabachera pe care mi-o întinsese, se lovi de zăbrelele ce ne despărțeau. O zguduitură o aruncă deschisă la picioarele jandarmului.

— Blestemat grilaj ! strigă portărelul.

Și se întoarse spre mine.

— Ei bine, să nu mă necăjesc ? Mi s-a vărsat tot tabacul.

— Eu voi pierde ceva mai mult decît dumneata ! îi răspunsei zîmbind.

Încercă să-și adune tabacul, mormăind printre dinți :

— Mai mult decît mine! E ușor de spus! Fără tabac pînă la Paris? E groaznic!

Duhovnicul rosti cîteva cuvinte de mîngîiere.

Nu știu dacă-l preocupa ceva, dar mi se păru că și-a uitat urmarea discursului început.

Încet, încet, se încinse o convorbire între preot și portărel. I-am lăsat să vorbească de-ale lor și mi-am dat frîu liber gîndurilor.

Ajung la barieră, gîndurile continuau să mă hărțuiască. Dar mi se păru că Parisul e mai zgomotos ca de obicei.

Trăsura se opri o clipă înaintea barierei. Vameșii orașului o cercetară. Dacă-ar fi fost o oaie sau un bou de dus la abator, ar fi trebuit să le arunci o pungă cu bani. Dar capul unui om nu se plătește! Trecurăm....

După ce am străbătut bulevardul, căruța se înfundă, hodorogind, pe străzile vechi și întortocheate, ale mahalalei Saint Marceau și Cité care șerpuiesc ca drumurile unui furnicar. Pe caldarîmul acestor străzi strîmte, mersul trăsurii deveni atît de zgomotos și de repede încît nu mai auzeam nimic din afară. Privind pe ferestruică, mi se păru că valul de trecători se oprește să privească trăsura și cete de copii se țin după ea. Mi se păru de asemenea că văd pe la colțuri, ici și colo, cîte un bătrîn sau o femeie zdrențăroasă, — cîteodată pe amîndoi împreună — ținînd în mîini un mănunchi de foi tipărite, pe care trecătorii le cereau, gesticulînd.

*

Cînd am ajuns în curtea Conciergeriei, bătu ora opt și jumătate la ceasul Palatului. Văzînd aceste scări mari, aceste bisericuțe înnegrite, aceste geamuri fioroase, am înghețat. Cînd se opri trăsura, crezui că și bătăile inimii vor înceta.

Mi-am adunat puterile. Ușa se deschise cu iuțeala fulgerului.—Am sărit jos din închisoarea mergătoare și mă afundai cu pași mari, sub boltă printre două rînduri de soldați. Pe unde trecusem, se și adunase lumea.

CAP. XXIII

Cît timp am pășit prin sălile publice ale Palatului de Justiție, m-am simțit aproape liber și în voie. Dar cînd mi se deschiseră porțile joase, scările secrete, coridoarele interioare, sălițele lungi, înăbușitoare și întunecate, unde nu pătrund decît cei care osîndesc și cei osîndiți, sîngele rece mă părăsi cu desăvîrșire.

Portărelul mă însoțea pas cu pas. Preotul plecă pentru ca să se întoarcă după două ore : avea treburi.

Întîi în cabinetul directorului, în ale cărui mîini mă predară. Era un schimb. Directorul rugă pe portărel să aștepte o clipă, spunînd că îi va da *un vînat*, pe care trebuie să-l ducă numaidecît la Bicêtre. Era, fără îndoială, osînditul de azi, acel care va dormi peste noapte pe grămezile de paie pe care eu nu avusesem timp să le uzez.

— Bine ! spuse portărelul, voi aștepta. Vom scrie amîndouă procesele verbale deodată și vom sfîrși mai repede.

Pînă una alta m-au dus într-o odăiță alăturată de aceea a directorului. Acolo, mă lăsară singur, după ce au încuiat cu grijă ușa.

Nu știu la ce gîndeam și nici cît timp am stat acolo, cînd o răbufnire bruscă și puternică, de rîsete, mă trezi din picoteală.

Am ridicat ochii, tresărind. Nu eram singur în celulă : văzui un om cam de vreo cincizeci de ani, de statură potrivită, zbîrcit, adus de spate și cărunțit, cu mădulare scurte și groase, cu o privire piezișă pe-a cărui față se sleise un zîmbet amar. Era murdar, zdrențăros, aproape gol, respingător la vedere. Pesemne că au deschis ușa și l-au aruncat înăuntru, fără să fi observat. Dacă și moartea ar putea veni la fel !...

Ne-am privit cîteva clipe, omul lungindu-și rîsul care părea un rînjet, eu pe jumătate înspăimîntat.

— Cine ești ? l-am întrebat în cele din urmă.

— Caraghioasă întrebare ! Unul „proaspăt".

— Un proaspăt ! Ce vrei să spui ?

Întrebarea mea îi mări veselia.

— Înseamnă, strigă el, într-o izbucnire de rîs că *gealatul* va arunca în *paner sorbona* mea peste șase săptă-

mini, cum va face cu căpățina ta peste șase ceasuri! Ha! ha! Mi se pare că înțelegi acum.

Într-adevăr, mă îngălbenisem și părul mi se ridicase măciucă. Era „celălalt", osînditul de azi, cel pe care-l așteptau la Bicêtre, moștenitorul meu.

El continuă:

— Ce vrei? Iată povestea mea. Sînt feciorul unui tîlhar de seamă. Charlot[1] supărîndu-se, s-a hotărît într-o zi să-i strîngă puțin gîtul cu cravata. Era pe vremea cînd din mila lui Dumnezeu domnea spînzurătoarea. La șase ani am rămas fără tată și fără mamă. Vara mă tăvăleam prin praf la marginea șoselelor pentru ca să mi se arunce un ban prin ușa poștalioanelor. Iarna, umblam desculț prin noroaie, suflînd în degetele înghețate. Mi se vedeau pulpele prin pantaloni. La nouă ani am început să fac fel de fel de *șmecherii*; din cînd în cînd goleam o *adîncă*[2] sau șterpeleam un *cojoc*. La zece ani eram caramangiu[3]. Apoi am legat prietenii: la șaptesprezece ani ajunsei un găman[4]. Spărgeam cîte-o dugheană, făuream o întorcătoare[5]. Prinzîndu-mă, m-au trimis să vîslesc în marină[6]. Ocna e aspră. Să dormi pe jos, să bei apă chioară, să mănînci pîine neagră, să tîrăști o ghiulea afurisită, care nu folosește la nimic! Și-apoi loviturile de baston și focul arzător al soarelui!... Pe urmă m-au tuns, eu, care aveam un păr castaniu atît de frumos! Nu mai socotesc...! Mi-am făcut osînda. Cincisprezece ani... Împlinisem treizeci și doi de ani. Într-o dimineață mi se dădu o foaie de drum și șaizeci și șase de franci pe care-i strînsesem în cei cincisprezece ani de galeră, muncind șaisprezece ore pe zi, treizeci de zile pe lună și douăsprezece luni pe an: În sfîrșit, voiam să devin cinstit cu cei șaizeci și șase de franci ai mei. Sub zdrențele mele se ascundeau sentimente mai frumoase decît sub sutana unui popă. Dar să dea dracii în el de pașaport. Era galben și se scrisese deasupra: *ocnaș liberat*.

Trebuia să-l arăt pretutindeni pe unde treceam și să-l prezint în fiecare opt zile primarului din satul unde mă siliseră să trăiesc. Frumoasă recomandație! Ocnaș! În-

---

[1] Călăul
[2] Buzunar
[3] Borfaș
[4] Hoț
[5] Chei
[6] Galere

spăimîntam lumea ; copilașii fugeau ; mi se încuiau porțile. Nimeni nu voia să-mi dea de lucru. Am mîncat cei șaizeci și șase de franci ce-i agonisisem. Trebuia să trăiesc și dacă îmi arătam brațele de muncă, mi se închideau ușile. Îmi ofeream ziua pentru șaptezeci și cinci de bani, pentru cincizeci de bani, pentru douăzeci și cinci de bani. De fel. Ce să fac ? Într-o zi mă răzbi foamea. Am dat un pumn în geamul unei brutării și pusei laba pe o pîine. Brutarul m-a prins ! N-am mîncat pîinea, dar căpătai ocnă pe viață, cu trei litere, de foc pe umăr. Ți le arăt dacă vrei. Această judecată se numește *recidivă*. Iată-mă deci din nou la fund înapoiat. M-a dus la Toulon, de astă dată cu scufiile verzi[1]. Trebuia să fug. Și cum ? N-aveam decît să găuresc trei ziduri, să tai două lanțuri și toate acestea cu un cui. Fugii. Tunul bubui de alarmă, căci noi, aceștia sîntem îmbrăcați în roșu, ca episcopii din Roma, și se trage cu tunul cînd plecăm. Tunul se pierdu în vînt. De data aceasta scăpasem de pașaportul galben, dar n-aveam bani. Întîlnii tovarăși care își ispășiseră pedeapsa și tăiau frunză la cîini. Cornul[2] lor îmi propuse să intru în ceată. Făceau vărsături pe alergătură[3]. Am primit și mă apucai de măcelărie[4] ca să trăiesc. Trecea cînd o diligență, cînd un poștalion, cînd un negustor de vite călare. Luam banii, dădeam drumul la întîmplare vitelor sau trăsurii și îngropam omul sub un copac, în așa fel încît să nu-i rămînă picioarele pe-afară. Apoi bătătoream groapa, să nu pară pămîntul de curînd săpat. Am îmbătrînit ascunzîndu-mă prin hățișuri, dormind sub cerul liber, gonit prin pădure, dar cel puțin stăpîn pe mine. Toate au un sfîrșit și mai ales deprinderea aceasta. Negustorii de șireturi[5] au pus într-o noapte mîna în gîtul nostru. Vestejiții[6] mei au tulit-o ; eu, mai bătrîn, am rămas în ghearele acestor cotoi cu șepci galonate. M-au adus aici. Suisem pînă acum toate treptele scării afară de una. A fura o batistă sau a omorî un om, era tot una pentru mine. Îmi mai rămăsese o *recidivă* de apli-

---

[1] Ocnași pe viață
[2] Șeful
[3] A ucide.
[4] Jandarmii
[5] Jandarmii
[6] Tovarășii

cat : să trec pe la *cosaș*[1]. „Afacerea“ s-a terminat repede. Pe legea mea simțeam că îmbătrînesc. Taică-meu s-a însurat cu văduva[2]. Eu mă retrag la mănăstirea Muntele părerilor de rău[3], iacă tovarășe !

L-am ascultat îngrozit. El începu să rîdă și mai tare și încercă să mă apuce de mînă. M-am dat înapoi.

— Prietene, îmi spuse el, nu pari un om curajos. Nu cumva să-ți pierzi cumpătul în fața mîngîioasei[4]. Vezi tu, e un moment greu cînd treci tabla[5]. Dar fuge repede ! Aș vrea să fiu acolo să-ți arăt ce ușor te cureți... Mii de sfinți ! Nu voi mai face recurs, dacă ar vrea să mă „cosească“ azi odată cu tine. Același popă ne-ar sluji pe amîndoi. Mi-i tot una dacă te urmez, Vezi ? sînt un băiat bun. Hai, ia spune-mi : vrei să-mi fii prieten ?

Înaintă cu un pas spre mine.

— Domnule, îi spusei eu, îndepărtîndu-l, îți mulțumesc.

Izbucni din nou în rîs.

— Ah ! ah ! domnule, mătăluță ești un marchiz ! Aha ! un marchiz !

Îl întrerupsei :

— Prietene, am nevoie să mă reculeg ! Lasă-mă.

Seriozitatea glasului meu îl puse pe gînduri. Își mișcă capul încărunțit și aproape chel, scărpinîndu-și cu unghiile pieptul păros ce se vedea prin cămașa descheiată :

— Înțeleg ! murmură el printre dinți. Îți trebuie un mistreț[6] !...

Apoi adăugă sfios, după cîteva clipe de tăcere :

— Iată, dumneata ești un marchiz ! Foarte bine. Ai o haină frumoasă care nu-ți va mai folosi. O va lua călăul. Dă-mi-o mie. Am s-o vînd să-mi cumpăr tutun.

Mi-am scos haina și i-am dat-o. Bătu din palme cu o bucurie copilărească, dar spuse numaidecît văzînd că sînt în cămașă și că tremur :

— 'Ți-i frig, domnule. Pune-ți asta ! Plouă și te vei uda. Și-apoi trebuie să arăți ca lumea în căruță.

Vorbind astfel, își scoase haina de lînă cenușie și mi-o puse în mînă.

Nu mă împotrivii.

---

[1] Călăii
[2] Spînzurătoarea
[3] Ghilotina
[4] Poltron în fața morții
[5] Piața Grevei
[6] Preotul

M-am sprijinit de zid și n-aș putea să spun ce impresie îmi stîrnise omul acesta, care cerceta cu luare aminte haina ce i-o dădusem, scoțînd strigăte de bucurie.

— Buzunarele sînt noi ! Gulerul nu-i roș ! Voi căpăta pe puțin cincisprezece franci. Ce fericire ! Tutun pentru șase săptămîni !

Ușa se deschise. Veneau să ne caute pe amîndoi; pe mine să mă conducă în odaia unde osîndiții își așteaptă ceasul; pe el să-l ducă la Bicetre. Se așeză, rîzînd în mijlocul soldaților care trebuiau să-l ia și le spuse :

— Da ! Da ! Să nu vă înșelați ! Am schimbat hainele, eu și domnul. Nu cumva să mă luați în locul lui. Drace ! Nu mi-ar plăcea, acum cînd am cu ce să cumpăr tutun !

CAP. XXIV

Acest pungaș bătrîn mi-a luat redingota, căci eu nu i-o dădusem și mi-a lăsat o zdreanță, un surtuc scîrbos. Ce mutră voi avea cu el ?

Nu l-am lăsat să-mi ia haina din nepăsare sau milă, ci pentru că era mai voinic decît mine. Dacă l-aș fi refuzat m-ar fi stîlcit cu pumnii lui zdraveni.

Ah, milă ? Mă stăpîneau porniri rele. Aș fi vrut să-l string de gît pe hoțul acesta bătrîn, să-l strivesc cu picioarele. Îmi simt inima clocotind de furie și necaz. Cred că mi-a plesnit fierea. Moartea ne face răi.

CAP. XXV

M-au dus într-o celulă : patru pereți, o fereastră cu zăbrele și multe zăvoare la ușă, nici vorbă.

Am cerut o masă, un scaun și tot ce trebuie pentru scris. Mi s-au dat toate.

Am cerut un pat. Paznicul m-a privit cu o privire mirată, care parcă îmi spunea :

— Pentru ce ?

Totuși mi-am înjghebat într-un colț un pat din scînduri. În același timp a venit un jandarm să se instaleze în încăperea pe care ei o numesc *camera mea*. Nu cumva li-i teamă să nu mă sugrum cu salteaua ?

CAP. XXVI

E ora zece

Sărmana mea fetiță ! Peste șase ceasuri voi muri ! Voi deveni un stîrv pe care-l vor tîrî pe mesele reci ale morgii. Un cap — a cărui mască va fi turnată în ipsos — deoparte; un trunchi disecat pe de altă parte; și ce va mai rămine, va umple un coșciug și în urmă... la Clamart.

Iată ce vor face din tatăl tău acești oameni dintre care nici unul nu te urăște; toți mă deplîng și ar putea să mă scape. Mă vor ucide. Înțelegi tu, Marie ? Mă vor ucide cu sînge rece, cu alai pentru binele obștesc ! Ah ! Dumnezeule mare !

Sărmană măicuță ! tatăl tău care te iubește atit, el care-ți săruta obrăjiorii albi și parfumați, care-și trecea necontenit mina prin buclele tale ca mătasea, care te îmbrățișa cu căldură, care te legăna pe genunchi și îți împreuna seara miinile să te rogi lui Dumnezeu ?

Cine te va mai mingiia ? Cine te va iubi ? Toți copiii de virsta ta vor avea tată. Tu nu ! Cum te vei obișnui, copilul meu, să nu mai primești de Anul nou în dar jucării frumoase, bomboane și sărutări ? Cum vei răbda, nenorocită orfană, de foame ?

Ah ! dacă jurații ar fi văzut-o, cel puțin, pe drăguța mea Marie, ar fi înțeles că *nu trebuie să ucizi pe tatăl unui copilaș de trei ani.*

Şi cînd va fi mare (dacă va ajunge acea zi) ce va deveni ?

Tatăl ei va fi o amintire a Parisului. Ea va roşi de numele ce-l poartă. Va fi dispreţuită, gonită, înjosită din pricina mea. Tocmai din pricina mea, care o iubesc din adîncul inimii. O, micuţa şi iubita mea Marie ! E adevărat că te vei ruşina şi îngrozi de mine ?

Nenorocitul de mine ! Ce crimă am săvîrşit şi ce crimă silesc societatea să făptuiască !

Ah ! oare e adevărat că trebuie să mor înainte de asfinţit ? Eu sînt acela ? Eu ? Larma surdă de strigăte ce se aude de afară, valul de lume veselă care se grăbeşte, jandarmii care se pregătesc prin cazărmi, preotul în sutană neagră, celălalt om cu mîinile înroşite... ei bine ! pentru cine toate acestea ? Va trebui să mor ! eu care sînt aici, care trăiesc, mă mişc şi respir, care stau la această masă de han singuratic, şi care ar putea să fie oriunde, eu, în sfîrşit, eu însumi care pipăi şi simt şi a cărui haină face cuta aceasta de-aici !?

CAP. XXVII

Măcar dacă aş şti cum trec, una după alta, clipele.

Dar ce groaznic ! Nu ştiu.

Ghilotina ?!

Ce nume îngrozitor ! Nu înţeleg cum am reuşit pînă acum să-l scriu şi să-l rostesc.

Combinaţia aceasta de nouă litere, înfăţişarea lor anume făurită pentru ca să deştepte în noi un gînd înspăimîntător. Ah ! medicul nenorocirii care a născocit-o, avea un nume predestinat [1].

---

[1] E vorba de Gillotin, un medic francez, care a inventat maşina care-i poartă numele.

Imaginea pe care o adaug acestui cuvint scirbos, e ştearsă, nehotărită şi deci cu-atit mai fioroasă. Fiecare silabă e ca o piesă a maşinii. Construiesc şi dărim neîncetat in gind îngrozitoarea schelă.

Nu indrăznesc să intreb dar e fioros să nu ştii cum arată şi nici cum... funcţionează. Mi se pare că e o scîndură cumpănită şi... te culci pe pîntec: Ah! părul îmi va albi înainte de a-mi cădea capul!

CAP. XXVIII

Totuşi am văzut-o odată.

Treceam prin piaţa Grevei, în trăsură, într-o zi pe la unsprezece dimineaţa.

Lumea se ingrămădea in piaţă. Am scos capul pe portiţă. Pe străzi femei, bărbaţi, copii. Unii se urcaseră pe ziduri. Deasupra capetelor văzui un fel de estradă de lemn roşu pe care o înălţau trei oameni.

Trebuia executat un osîndit şi in aceeaşi zi se construia şi maşina.

Am intors capul înainte de-a fi văzut. Alături de trăsură o femeie spunea copilului:

— Uite! Cuţitul alunecă prost! Trebuie să ungă şanţurile cu seu. Desigur că s-au adunat aceiaşi oameni. A bătut ora unsprezece. Ei ung cuţitul cu grăsime...

Ah! de data aceasta nefericitul de mine, nu voi mai întoarce capul.

CAP. XXIX

Ah! grațierea! Grațierea mea! Voi fi, poate grațiat. Regele nu mă urăște. Să vină avocatul! Repede avocatul! Vreau mai bine ocna. Cinci ani de ocnă, douăzeci de ani sau pe viață cu fierul roșu. Dar lăsați-mi viața.

Un ocnaș se mișcă, umblă, se întoarce, vede soarele.

CAP. XXX

Preotul s-a înapoiat.

Are părul alb, un aer foarte blînd, și chipul bun și smerit. Într-adevăr e un om bun și cumsecade. L-am văzut azi dimineață golindu-și punga în mîinile întemnițaților. Dar de ce glasul lui nu te mișcă? De ce nu mi-a spus încă nimic care să-mi izbească inteligența sau inima?

Dimineața am fost zăpăcit. De-abia am auzit ce-mi spunea. Totuși cuvintele lui mi s-au părut searbede și am rămas nepăsător; lunecau ca și ploaia aceasta rece pe geamul înghețat.

Dar cînd a venit adineaori lîngă mine, numai prezența lui și m-a întărit.

— Iată singurul om care mi-a mai rămas! mi-am spus.

Și m-a cuprins o sete arzătoare de cuvinte blînde și mîngîietoare.

Ne-am așezat, el pe scaun, eu pe pat. Mi-a spus: *fiule*... Cuvîntul acesta mi-a deschis inima. El a urmat:

— Fiule, crezi în Dumnezeu?

— Da, părinte!

— Crezi în sfînta biserică apostolică romană şi catolică ?

— Din adîncul sufletului !

— Fiule, reluă el, parcă te-ai îndoi !

Începu să vorbească. A vorbit mult timp. Mi-a spus multe. Cînd i se păru că a sfîrşit, se ridică şi mă privi stăruitor.

— Ei ? mă întrebă el.

Mărturisesc că la început îl ascultasem cu lăcomie, apoi cu atenţie, şi la sfîrşit cu credinţă.

M-am ridicat şi eu.

— Părinte, i-am răspuns, lasă-mă singur, te rog ! Mă întrebă :

— Cînd să mă-ntorc ?

— Îţi voi trimite vorbă !

Ieşi fără să rostească o vorbă, dar clătinînd din cap, ca şi cum ar fi spus în sine :

„Un necredincios".

Nu, n-am căzut atît de jos. Nu sînt un nelegiuit. Dumnezeu mi-i martor că mai cred doar în el. Dar ce mi-a spus oare, bătrînul ? Nimic simţit. Nimic înduioşător. Nimic de plîns. Nimic din suflet. Nimic care să pornească din inima lui spre a mea. Nimic din al său pentru mine. Dimpotrivă, mi-a vorbit vag şi nehotărît, cu trufie acolo unde trebuie adîncime, umflat acolo unde se cere simplitate ; un fel de discurs sentimental şi o bocire teologică. Ici şi colo cîte o citaţie latinească. Sfîntul Augustin, sfîntul Grigorie, mai ştiu eu care ? Şi-apoi avea mutra unuia care şi-a învăţat bine lecţia pe dinafară, repetînd-o pentru a douăzecea oară. Parcă declama o poezie ce i se întipărise în minte. Nici o privire în ochi, nici o tremurare în glas, nici o mişcare a mîinilor.

Şi cum s-ar putea să fie altfel ? Doar este duhovnicul oficial al închisorii. Meseria lui ? Să mîngîie, să spovedească ! Din aceasta trăieşte. Ocnaşii îi rabdă elocvenţa. El îi spovedeşte, îi însoţeşte pentru că aşa îi cere meseria. A îmbătrînit însoţind oameni la moarte. S-a obişnuit demult cu ceea ce înfioară pe alţii, părul lui ca argintul nu se mai zbîrleşte de groază. Ocna şi eşafodul ? Iată lucruri obişnuite pentru el. A ostenit. Desigur că are un

catastif ; cutare pagină pentru ocnași, cutare pagină pentru osîndiții la moarte. I se spune din ajun că va trebui să mîngîie pe unul a doua zi, la cutare oră. Se întreabă ce-o fi : ocnaș sau un osîndit la moarte ? Își recitește pagina și apoi se duce. Cei care pleacă la Toulon sau cei care pornesc șovăind, spre piața Grevei, înseamnă același lucru pentru el. Și el e același lucru pentru dînșii...

Ah ! să mi se caute mai degrabă un diacon tînăr, un preot bătrîn, la întîmplare. Să-l ia din colțișorul unde stă la foc, citindu-și cartea, pe cel care nu așteaptă să i se spună :

— Un om trebuie să moară. Vino să-l mîngîi dumneata. Trebuie să fii acolo cînd îi vor lega mîinile, cînd i se va tăia părul ! Să te urci cu el în căruță, să-i ascunzi cu sfînta cruce, călăul. Să te zdruncine căruța, împreună cu el, pînă în piața Grevei. Să treci cu el prin mulțimea dornică de sînge. Să-l săruți la piciorul eșafodului și să rămîi acolo pînă ce va cădea capul într-o parte și trupul în cealaltă.

Să mi-l aducă abia răsuflînd și înfrigurat din cap pînă în picioare, să-i cadă în brațe, să îngenunchez la picioarele lui. Și el să plîngă împreună cu mine, să-mi vorbească cu înflăcărare. Atunci voi mîngîia și sufletul meu se va umple de-al lui. El îmi va cuceri sufletul ; eu voi primi pe Dumnezeu !

Dar bătrînelul acesta ce e oare pentru mine ? Ce sînt eu pentru el ? Un individ nenorocit, o umbră cum a mai văzut atîtea ! Un număr de adăugat la cifra execuțiilor.

Poate greșesc gonindu-l astfel. Poate e bun și eu sînt rău. Hei ! Dar vina nu-i a mea. Răsuflarea osînditului strică și veștejește totul.

Mi s-a adus mîncare. Au crezut că am nevoie. O masă aleasă ; un pui mi se pare și încă ceva. Ei bine ! Am încercat să mănînc. Dar prima îmbucătură am azvîrlit-o ! Atît de amară și împuțită mi s-a părut.

CAP. XXXI

A intrat un domn cu pălăria pe cap, care abia mi-aruncă o privire. Desfăcu un metru și începu să măsoare de jos în sus pietrele zidului, rostind cu glas tare : cînd *așa* ! cînd *așa nu-i bine* !

Am întrebat pe jandarm cine e. Era un fel de sub arhitect, slujbașul închisorii.

I-am trezit curiozitatea. Schimbă cîteva cuvinte cu paznicul care-l însoțea. Își îndreptă o clipă privirea spre mine, dădu nepăsător din cap și începu din nou să vorbească cu glas tare și să măsoare.

Sfîrșind se apropie de mine și-mi spuse cu glas răsunător.

— Prietene, peste șase luni închisoarea va deveni mult mai bună !

Gestul lui părea că adaugă :

— Ce păcat că nu te vei bucura de ea !

Aproape că zîmbea. Am crezut o clipă că va rîde de-a binelea de mine, așa cum glumește mireasa în seara nunții.

Jandarmul care mă păzea, un soldat bătrîn răspunse :

— Domnule, nu se vorbește așa tare în odaia unui mort.

Arhitectul plecă. Am rămas acolo ca o piatră din cele pe care le măsurase.

CAP. XXXII

Apoi mi se întîmplă ceva caraghios. Au venit să-l ia pe bunul meu jandarm bătrîn. Eu, egoist și nerecunoscător, nu i-am strîns măcar mîna. L-a înlocuit un altul ! un om cu fruntea bombată, cu ochi de bou și fața ștearsă.

De altfel nici nu m-am uitat la el. Stăteam la masă cu spatele spre ușă; încercam să-mi răcoresc fruntea cu mîna și gîndurile îmi tulburau cugetul.

O lovitură ușoară pe umăr mă făcu să întorc capul. Era jandarmul cel nou cu care rămăsesem singur.

Iată cum a început să-mi vorbească:

— Ucigașule, ai inimă bună?

— Nu! i-am răspuns eu.

Răspunsul meu, răstit, păru că-l zăpăcește. Totuși reîncepu șovăind:

— Nu-i nimeni rău numai pentru plăcerea de-a fi.

— De ce nu? i-am răspuns. Dacă numai atîta ai de spus, te rog, lasă-mă! Unde vrei să ajungi?

— Iartă-mă, ucigașule; numai două cuvinte. Uite ce-i. Dacă ți-ar sta la îndemînă să fericești pe un om sărman, fără să te coste ceva, ai șovăi?

Ridicai din umeri.

— Vii cumva de la Cherenton? Ți-ai ales un izvor ciudat de unde să-ți scoți fericirea. Eu să fericesc pe cineva?

Coborî glasul și luă un aer tainic care nu se potrivea cu mutra lui idioată.

— Da, criminalule, da! Fericire și noroc! Toate acestea îmi vor veni de la tine. Iată cum. Sînt un jandarm sărac. Slujba-i grea și leafa mică. Calul pe care trebuie să-l îngrijesc, mă duce de rîpă. Deci, joc la loterie pentru ca să ies la socoteală. Trebuie să încerci ceva. Pînă acum am pierdut mereu. Caut numere cîștigătoare și nimeresc alături. Joc pe 76. Iese 77. Zadarnic le caut. Nu vor să vină... Puțină răbdare, rogu-te. Voi sfîrși acum. Or, iată un prilej minunat pentru mine. Mi se pare — iartă-mă criminalule — că te cureți azi. De bună seamă că cei care mor sub cuțitul ghilotinei văd numerele de loterie mai dinainte. Îmi făgăduiești că mîine seară vei veni? Ce-ai de pierdut? Și să-mi dai trei numere, dar bune. Ai? Nu mă tem de stafii, fi liniștit. Iată adresa mea: Cazarma Copincourt, scara A, No. 26, în fundul sălii. Mă vei recunoaște repede, nu-i așa? Vino chiar astă seară, dacă ți-i la îndemînă.

Nu l-aș fi învrednicit cu un răspuns pe acest nătărău dacă o rază de nădejde nu mi-ar fi încolțit în minte.

Eram în culmea disperării și-mi închipuiam că voi sfărîma lanțul ca un fir de păr.

— Ascultă, îi spusei eu, prefăcîndu-mă, te voi face mai bogat decît regele. Vei cîștiga milioane. Dar cu o condiție.

El căsca prostește ochii.

— Care ! care ? Oricare vrei, criminalule !

— Îți făgăduiesc patru numere, dar schimbă-ți hainele cu ale mele.

— Dacă nu-i decît atît !... strigă el descheindu-și tunica.

M-am ridicat de pe scaun, privindu-i toate mișcările. Inima îmi bătea să se spargă. Vedeam porțile deschizîndu-se în fața uniformei jandarmului, viața, strada și palatul Justiției în urma mea !

Dar se întoarse cu un aer de netot.

— Nu cumva vrei să ieși de aici ?

Îmi dădui seama că totul se surpă. Totuși am încercat o ultimă sforțare, destul de nefolositoare și netoată :

— Ba da, i-am spus, dar te bate norocul.

M-a întrerupt.

— A nu ! nu se poate ! Și numerele mele ? Pentru ca să fie bune, trebuie să mori...

Mă așezai din nou, mut și mai deznădăjduit încă.

CAP. XXXIII

Am închis ochii, îngropîndu-mi fruntea în palme. Încercai să înlocuiesc prezentul prin amintirile copilăriei și tinereții. Îmi reveniră, una cîte una, blînde, liniștite și vesele, ca niște insule înglorite în torentul gîndurilor negre și tulburi ce mi se învîrtesc prin minte.

...Mă revăd copil, școlar vesel și curat, jucîndu-mă, alergînd și zburdînd laolaltă cu frații mei pe potecile

înverzite ale grădinii sălbatice unde mi-am petrecut primii ani. Ah! iată și vechea mănăstire care străpunge cu creștetu-i plumburiu bolta întunecată de la Vale de Grâce.

...Patru ani mai tîrziu... Mă revăd tot copil, dar visător și pătimaș. În grădina singuratică e o fetiță.

Micuța spaniolă, cu ochii mari și părul lung pe spate, cu pielea smeadă și aurită de soare, cu buzele roșii și obrajii rumeni. O andaluză de patrusprezece ani, Pepa.

Mamele ne-au lăsat să alergăm, dar noi ne plimbam. Ne-au spus să ne jucăm și noi stăteam de vorbă, copii de aceeași vîrstă, dar nu de același sex.

Totuși nu trecuse decît un an de cînd am alergat și luptat împreună. Mă certam cu Pepita pentru cel mai frumos măr din pom. O loveam pentru un cuib de pasăre. Ea plîngea. Eu îi spuneam:

„Așa-ți trebuie“ și fiecare se ducea să se plîngă mamelor noastre, care ne certau în gura mare, dar ne dădeau dreptate în șoaptă.

Acum se sprijină pe brațul meu. Sînt mîndru dar și emoționat. Mergem încet și vorbim în șoaptă. Ea lasă să-i cadă batista. Eu i-o ridic. Mîinile noastre tremură, atingîndu-se. Pepa îmi vorbește de păsări, de stelele care tremură colo sus, de apusul însîngerat de după copaci, sau de prietenele de pension, de rochia și panglicile ei. Vorbeam doar lucruri nevinovate și ne înroșeam amîndoi. Fetița a devenit domnișoară.

Seara aceea — era o seară de vară — stăteam sub castani, în fundul grădinii. După una din lungile tăceri din timpul plimbărilor noastre, ea îmi lăsa deodată brațul și-mi spuse:

— Hai să alergăm!

Parcă o văd: era toată în negru. Purta doliu după bunica ei. O fulgerase un gînd copilăresc.

Pepa redevenise Pepita și-mi spuse: hai să alergăm!

Începu să fugă înaintea mea, cu mijlocul subțire ca al unei albine și cu piciorușele care-i ridicau rochia mai sus de genunchi. O urmăream. În goană, vîntul îi ridica

din cînd în cînd pelerina neagră, care îmi îngăduia să-i văd spatele oacheș și neted.

Mi-am ieșit din minți. O ajunsei aproape de puțul părăsit. Am apucat-o de mijloc și cu dreptul celui învingător am așezat-o pe o bancă. Pepa nu mi se împotrivi. Era ostenită și rîdea, abia răsuflînd. Eu mă oglindeam în ochii ei negri, umbriți de sprîncene întunecate.

— Așază-te aici ! îmi spuse ea. Încă mai e lumină Să citim ceva. Ai vreo carte ?

Aveam la mine cel de-al doilea volum din Călătoriile lui Spallanzani. Deschisei la întîmplare și mă apropiai. Ea își sprijini umărul de-al meu și începurăm să citim fiecare pentru sine, încetișor, aceeași pagină. La fiecare pagină ce voia s-o întoarcă, trebuia să mă aștepte. Mintea mi se mișcă mai anevoie decît a ei.

— Ai terminat ? mă întreba, cînd de abia începusem.

Încet-încet frunțile ni se atingeau, părul se amesteca, răsuflările ne biciuiau obrajii. Deodată gurile noastre se împreunară.

•

Cînd am vrut să urmăm lectura, cerul se înstelase.

— Ah ! mamă, mamă, spuse ea, înapoindu-se, dacă ai ști cît am alergat !

Eu tăceam...

— Tu nu spui nimic ? mă întrebă mama. Pari trist.

Simțeam raiul în inimă.

O seară pe care n-am s-o uit toată viața.

Toată viața !

CAP. XXXIV

Orologiul a sunat înăbușit. Dar nu știu cît e ora. Aud cu greu bătăile. Parcă mi-ar răsuna un plîns de orgă în urechi : ultimele gînduri care vijiie.

În această clipă supremă, cînd mă afund în amintiri, îmi regăsesc crima și mai groaznică ; aș vrea să mă căiesc mai mult. Am încercat remușcări mai mari înainte de osîndire. De-atunci parcă n-ar mai exista loc decît pentru gîndul morții. Totuși aș vrea să mă căiesc și mai mult.

M-am coborît o clipă în trecut. Gîndind la lovitura de coasă care trebuie să curme firul vieții, mă înfior ca de un fapt prea nou pentru mine. Frumoasa mea copilărie ! Frumoasa mea tinerețe ! Postav aurit a cărui margine sîngeră. Între atunci și acum, șerpuiește un rîu de sînge : sîngele altuia și-al meu.

Dacă cineva mi-ar citi vreodată povestea, nu va crede, după atîta timp de neprihană și fericire, că a existat, aievea, acest an fioros care începe cu o crimă și se încheie cu un chin.

Totuși, afurisite legi și afurisiți oameni ! Eu n-am fost un om rău.

Ah ! Să mori peste cîteva ceasuri ! Și să te mai gîndești că acum un an, în aceeași zi, rătăceam liber și curat în toamnă, pe sub copaci, călcînd pe frunzele căzute.

CAP. XXXV

Chiar în această clipă, foarte aproape de mine, în casele din jurul Palatului și din piața Grevei — și pretutindeni în Paris — oamenii aleargă de colo pînă colo, vorbesc și rîd, citesc ziarul, se gîndesc la treburile lor ; negustorii își vînd marfa ; fetele tinere își pregătesc rochiile de bal pentru astă seară și mamele se joacă cu copiii lor !

CAP. XXXVI

Mi-amintesc că într-o zi, copil fiind, am mers să văd clopotul cel mare de la Notre Dame.

Mă zăpăcisem urcînd scara întunecoasă în formă de melc, străbătînd galeria care leagă cele două turnuri și văzînd la picioarele mele Parisul, cînd am intrat în cușca de piatră și lemnărie unde atîrnă clopotul cel mare cu limba lui la mijloc, și care cîntărește o mie de kilograme.

Înaintam tremurînd pe scîndurile rău legate; privii de departe acest clopot atît de vestit, printre copiii și poporul Parisului, și am văzut, nu fără spaimă, că streșinile acoperite cu ardezie care înconjoară clopotnița cu fețele înclinate sînt la înălțimea picioarelor mele. Din cînd în cînd, vedeam piața Paris-Notre-Dame și trecătorii, ca niște furnici.

Deodată uriașul clopot răsună; o vibrație adîncă frămîntă văzduhul, bubuind în greoiul turn. Podeaua sălta pe stîlpi. Zgomotul era cît pe ce să mă răstoarne; mă clătinai, gata să cad, gata să alunec pe acoperișul cu ardezie. De teamă, mă trîntii pe podea, strîngînd-o cu brațele, fără să vorbesc, fără să răsuflu, cu formidabilul răsunet în urechi și cu prăpastia sub ochi, precum și acea piață adîncă unde se încrucișau atîția trecători liniștiți.

Ei bine parcă sînt și acum în clopotnița cea mare. E o zăpăceală și o orbire generală. Parcă un zgomot de clopot îmi zguduie creierii. În jurul meu nu se mai vede acea viață întinsă și liniștită — pe care am părăsit-o și în care alți oameni mai aleargă încă — atît de departe și prin crăpăturile unei prăpăstii.

CAP. XXXVII

Primăria e o clădire fioroasă.

Cu acoperișul ascuțit și drept, cu clopotnița curioasă, cu ceasul mare și alb, cu etajele sale cu stîlpi

mici, cu mii de încrucișări, cu scări roase de pași, cu cele două arcuri la dreapta și la stînga, ea stă acolo, pe același plan cu piața Grevei. Întunecată, lugubră, cu fața roasă de bătrînețe și atît de neagră, încît ți se pare neagră chiar și la soare.

Seara, cadranul ei care arată ora, rămîne luminos pe fațada-i întunecoasă.

CAP. XXXVIII

Era ora unu și un sfert.

Iată ce simt acum :

O violentă durere de cap ; șalele reci, fruntea arzătoare. Cînd mă ridic sau mă aplec, am impresia că un fel de apă plutește în creieri și că apa aceea izbește creierii de pereții craniului.

Am tremurături puternice. Din cînd în cînd îmi cade condeiul din mînă ca la o zguduitură electrică.

Ochii îmi ard, parcă aș sta în fum.

Mă dor coastele.

Încă două ceasuri și trei sferturi și mă voi tămădui.

CAP. XXXIX

Ei spun că nu-i nimic, că suferi, că e un sfîrșit ușor, că moartea în felul acesta e simplificată.

Ei ! pentru ce atunci această agonie de șase săptămîni și horcăitul acesta de o zi întreagă ? Pentru ce aceste

chinuri de nevindecat ale zilei care se scurge atît de încet şi totuşi atît de repede? Ce e această scară de chinuri ce duce la eşafod?

Nu înseamnă suferinţă?

N-ai acelaşi spasm, cînd sîngele se scurge picătură cu picătură sau cînd mintea se pierde gînd cu gînd?

Şi-apoi nu suferi! Sînt atît de singuri? Cine le-a spus-o? Se poate oare să se fi întîmplat vreodată ca un cap tăiat să se ridice, sîngerînd, pe marginea panerului şi să strige poporului: Nu mă doare!

A venit vreunul din cei omorîţi în felul acesta să le mulţumească şi să le spună: Bună născocire: Păstraţi-o. Maşina e minunată.

Nu, nimic! Mai puţin decît un minut, mai puţin decît o secundă şi totul e gata. S-au pus ei vreodată măcar în gînd — în locul aceluia care-i acolo, cînd toporul care cade greu intră în carne, rupe nervii, sfarmă oasele... Dar ce? O jumătate de secundă! Durerea s-a şters... Groaznic!

CAP. XL

E ciudat că mă gîndesc necontenit la rege.

Zadarnic mă zbucium, zadarnic îmi scutur capul. Aud un glas care-mi şopteşte mereu în urechi.

— Chiar în acest oraş, în acest ceas şi nu prea departe de aici, într-un alt palat, trăieşte un om care are şi el paznici la toate porţile, un om unic — ca şi tine — pentru popor, cu deosebirea că el e atît de sus pe cît eşti tu de jos. Viaţa lui, clipă cu clipă, nu-i decît glorie, mărire, plăcere, beţie. Totul în jur e dragoste, respect, veneraţie. Glasurile cele mai puternice se înmlădie, vorbindu-i. Frunţile cele mai mîndre i se înclină. El n-are decît aur şi mătase în faţa ochilor. Chiar în acest

ceas el ține vreun consiliu de miniștri în care toți sînt de părerea lui. Sau se gîndește, poate, la vînătoarea de mîine, la balul de astă seară, sigur fiind că serbarea va începe la ceasul hotărît și lăsînd altora sarcina de a-i pregăti plăcerile. Ei bine! acest om e din carne și oase, ca și mine.

Dar ar fi de-ajuns să scrie cu acest condei cele șapte litere ale numelui său pe un petec de hîrtie sau trăsura lui să-ți întîlnească duba, pentru ca eșafodul să se prăbușească și să ți se înapoieze viața, libertatea, averea, într-un cuvînt TOTUL.

CAP. XLI

Deci s-avem curaj în fața morții. Să cuprindem cu amîndouă mîinile această groaznică idee și s-o privim în față. Să-i cerem socoteală cine e. S-o întrebăm ce vrea de la noi. S-o întoarcem pe toate fețele. Să pătrundem taina și să ne obișnuim dinainte cu mormîntul.

...Mi se pare că închizînd ochii, voi vedea o mare de limpezimi și prăpăstii de lumină, în care spiritul mi se va rostogoli în infinit.

Mi se pare că cerul va fi luminos prin sine însuși. Că stelele vor fi niște pete întunecate. Că nu vor mai fi boabe de aur pe o catifea neagră, ci puncte negre pe o pînză de aur.

Sau va fi o prăpastie fără fund cu pereții căptușiți de bezne, unde voi cădea tot mai în adînc văzînd alte forme mișcîndu-se în umbră.

Sau, poate, după lovitură, mă voi trezi pe o suprafață netedă și umedă, tîrîndu-mă în întuneric și învîrtindu-mă ca un cap care se rostogolește. Mi se pare că un vînt puternic mă va împinge cînd într-o parte cînd în

alta, izbindu-mă de alte capete ce se rostogolesc. Ici-colo voi străbate băltoace și piraie dintr-un lichid necunoscut și călduț. Totul va fi negru. Cînd ochii mei se vor ridica în sus, voi vedea un crimpei de cer ale cărui straturi groase vor apăsa asupra lor și departe, în fund, indepărtate, arcuri de fum, mai negre decit intunericul. Voi vedea de asemenea, zburînd în noapte scînteieri roșii care de aproape, vor părea păsări de foc. Și așa va fi o veșnicie.

Se prea poate ca morții din piața Grevei, să se adune din cînd în cînd, în această răspîntie a lor. Va fi o mulțime palidă și însingerată și eu nu voi lipsi din ea. Nu va fi lună și vom vorbi în șoaptă. Primăria va stărui acolo, cu fațada roasă, cu acoperișul găurit, cu ceasul care măsoară timpul fără îndurare. Pe piață se va înălța ghilotina iadului, unde dracul va executa pe călău. Și va fi la ora patru dimineața. La rîndul nostru, vom fi mulțimea.

De bună seamă că așa trebuie să se intimple. Dar dacă morții invie, sub ce formă învie oare ? Ce păstrează din trupul ciopirțit ? Ce aleg ei ? Capul sau trupul devine stafie ?

Ei ! Dar ce legătură există între moarte și sufletul nostru ? Ce natură îi lasă ? Ce are să ia și să-i dea dînsei ? Unde o duce ? Îi împrumută oare citeodată ochi și carne să privească spre pămînt și să plîngă ?

— Ah ! Un preot ! Un preot care să știe toate acestea ! Vreau un preot și o cruce pe care s-o sărut ? Dumnezeule mare, totdeauna același !

CAP. XLII

L-am rugat să mă lase să dorm și m-am trîntit pe pat.

Într-adevăr mi se urcase un val de sînge în cap. Am adormit numaidecît. E cel din urmă somn de felul acesta.

Am visat.

Am visat că e noapte. Se făcea că sint în biroul meu cu doi sau trei prieteni, nu știu care.

Nevasta mea dormea în odaia de alături cu copilul.

Vorbeam în șoaptă cu prietenii și ceea ce spuneam ne înspăimînta.

Deodată mi se păru că aud un zgomot în cealaltă parte a clădirii. Un zgomot slab, ciudat, nehotărît.

Prietenii îl auziseră ca și mine. Ascultam cu toții, parcă cineva deschidea încetișor o broască. Parcă pilea un zăvor.

Era ceva care ne îngheța : ne înspăimîntasem. Ne gîndeam că hoții se furișează în casă la ora aceasta tîrzie din noapte.

Ne-am hotărît să mergem să vedem ce e. M-am ridicat și luai o luminare. Prietenii mă urmară unul după altul.

Am trecut prin odaia de culcare. Nevasta mea dormea cu copilul.

Am ajuns în salon. Nimic. Chipurile de pe pereți mă priveau nemișcate în ramele de aur pe un fond roșu. Mi se păru că ușa care desparte salonul de sala de mîncare, nu-i la locul ei.

Am pătruns în sala de mîncare și am înconjurat-o. Mergeam în frunte. Ușa spre scară fusese bine închisă. Fereastra de asemenea. Ajungînd lingă sobă, văzui că scrinul cu rufe e deschis și că ușa lui fusese trasă în colțul odăii ca și cum cineva ar fi încercat să-l ascundă.

Faptul mă uimi. Ne-am gîndit că poate e cineva după ușă.

Dusei mîna la ușă să închid scrinul. Era înțepenită. Uimit, am tras mai tare. Ea se dezlipi deodată și am văzut o bătrînică, cu mîinile atîrnînd, cu ochii închiși, nemișcată, în picioare, aproape lipită de colțul zidului.

Avea o înfățișare scîrboasă. Părul mi se zbîrli.

Întrebai pe bătrînă :

— Ce faci aici ?

Ea nu-mi răspunse.

O întrebai :

— Cine ești ?

Ea nu răspunse. Nu mișcă, ci rămase cu ochii închiși.

Prietenii spuseră :

— E, fără îndoială, tovarăşa celor care au intrat cu gînduri rele. Ei au scăpat, căci ne-au auzit venind. Bătrîna n-a putut să fugă şi s-a ascuns aici.

Am întrebat-o din nou, dar ea rămase fără glas, fără mişcare, fără priviri.

Unul dintre noi a îmbrîncit-o şi ea căzu deodată, ca o bucată de lemn, ca ceva neînsufleţit.

Am împins-o cu piciorul. Doi dintre prietenii mei, o ridicară, sprijinind-o iar de zid. N-a dat nici un semn de viaţă. I-am strigat în urechi. A rămas neclintită, ca şi cum ar fi fost surdă.

Ne pierdusem răbdarea. Am devenit furioşi în ameninţările noastre. Unul îmi spuse :

— Pune-i luminarea sub bărbie.

Am pus flacăra fitilului sub bărbie. Bătrîna deschise pe jumătate un ochi sec, şters şi înspăimîntător, care nu privea.

Ridicai flacăra, spunîndu-i :

— Ah ! În sfîrşit ai să răspunzi vrăjitoare bătrînă ? Cine eşti ?

Ochiul se închise ca de la sine.

— Se întrece cu gluma ! E prea de tot ! exclamară ceilalţi. Înc-o dată luminarea ! Înc-o dată ! Va trebui să vorbească.

Am pus din nou luminiţa sub bărbia bătrînei. Ea deschise ochii încetişor, şi ne privi pe toţi, pe rînd, apoi, aplecîndu-se deodată, suflă în luminare cu o răsuflare îngheţată. În aceeaşi clipă am simţit trei dinţi ascuţiţi că se înfig pe întuneric în mîna mea.

*

M-am trezit, tremurînd, şi scăldat de-o sudoare rece. Duhovnicul stătea la picioarele patului şi-mi citea rugăciuni.

— Am dormit mult ? îl întrebai.

— Fiule, ai dormit un ceas. Ţi s-a adus copilul. E în odaia de-alături şi te-aşteaptă. N-am vrut să te trezesc.

— Ah ! strigai eu. Fetiţa mea ? Aduceţi-mi fetiţa !

CAP. XLIII

E fragedă, îmbujorată și are ochi mari. E frumoasă ! A îmbrăcat-o cu o rochiță care-i vine bine.

Am ridicat-o în brațe, am așezat-o pe genunchi, i-am sărutat părul.

De ce n-a venit cu mamă-sa ? Mamă-sa e bolnavă și bunică-sa de asemeni. Bine !

Ea mă privea cu un aer mirat. Se lăsa mîngiiată, îmbrățișată, sorbită în sărutări, dar arunca din cînd în cînd o privire spre jupîneasa care plîngea într-un colț ;

În sfîrșit, reușii să-i vorbesc.

— Marie, spune-mi micuța Marie !

Am strîns-o puternic la pieptul meu sfîșiat de suspine.

Ea scăpă un țipăt.

— Ah ! mă doare, *domnule !*

Domnule ! Iată aproape un an de cînd nu m-a văzut ! Sărmanul copil ! Mi-a uitat și fața și vorba și glasul. Și-apoi cine m-ar mai recunoaște cu barba aceasta și atît de palid cum sînt ? Cum ? M-a și șters din memorie singura ființă în a cărei amintire aș fi vrut să trăiesc ? Cum ? Nu mai sînt tată ? De pe acum să nu mai aud acest cuvînt atît de dulce ?

Și totuși, auzindu-l încă o dată, o singură dată, iată ce-aș fi dorit în schimbul celor patruzeci de ani de viață ce mi se răpesc.

— Ascultă, Marie, i-am spus eu, strîngîndu-i mînuțele, nu mă cunoști ?

Mă privi cu ochi mari și frumoși :

— Nu !

— Privește bine ! i-am mai spus eu o dată. Cum ? Nu știi cine sînt ?

— Da ! Un domn.

Vai ! Să nu iubești decît o singură ființă pe lume, s-o iubești din adîncul inimii, s-o ai înaintea ta, să te vadă, să te privească, să-ți vorbească, și să nu te cunoască. Să nu dorești decît mîngiierea ei și ea să te

lipsească de această mîngîiere înainte de-a te duce la moarte !

— Marie, i-am spus eu din nou, tu ai tată ?

— Da, domnule !

— Ei bine, unde e ?

Fetița își ridică ochișorii mari și mirați.

— Ah ! Nu știți ? A murit !

Apoi țipă. Era s-o scap din brațe.

— A murit ? Marie, știi oare ce înseamnă să mori ?

— Da, domnule ! El e și în pămînt și în cer.

Și continuă :

— Mă rog bunului Dumnezeu dimineața și seara pe genunchii mamei, pentru el.

Am sărutat-o pe frunte.

— Marie, spune-mi și mie rugăciunea ta.

— Nu pot, domnule. Rugăciunea nu se spune peste zi. Vino diseară acasă și o vei auzi.

Era prea mult. Am întrerupt-o :

— Marie, eu sînt tatăl tău.

— Ah ! exclamă ea.

Am adăugat :

— Vrei să fiu tatăl tău ?

Copilul își întoarse capul.

— Nu ! Tata era mult mai frumos.

Am acoperit-o cu sărutări și lacrimi. Ea încerca să-mi scape din brațe, strigînd :

— Mă înțepi cu barba asta !

Am așezat-o din nou pe genunchi, sorbind-o din ochi.

— Marie, știi să citești ?

— Știu să citesc bine. Mă învață mama !

— Ia să vedem ! Citește puțin ! Și i-am dat o hîrtie pe care o mototolea într-una din mîinile ei micuțe.

Ea își clătină căpșorul drăguț.

— Încearcă ! Să vedem ! Mai citește.

Fetița desfăcu hîrtia și începu să silabisească, urmărind cu degetul : S, E, N, *sen*, T, I, N ; *tin* ; Ț, Ă ; *ță* ; Sentință.

I-am smuls-o din mînă. Citea osînda mea la moarte. Dădaca o cumpărase pe cinci bani. Pe mine mă costa mai scump.

Nu există cuvinte pentru ceea ce simțeam.

Furia mea o înspăimîntase. Aproape plîngea. Deodată îmi spuse :

— Dă-mi înapoi hîrtia ! Vreau să mă joc cu ea.

I-am spus dădacei :

— Ia-o de aici.

Și recăzui pe scaun, posomorit, pustiu, deznădăjduit. Acum ar trebui să vină ei. Nu mai țin la nimic. Mi-a plesnit cea din urmă coardă a sufletului. Sînt bun pentru ghilotină.

CAP. XLIV

Preotul e un om de treabă și jandarmul de asemenea. Cred că au plîns cînd au văzut că mi-am gonit copilul.

S-a sfîrșit ! De-acum trebuie să mă închid în mine și să gîndesc. La călău. La căruță. La jandarmi. La mulțimea de pe poduri, de pe străzi, de pe la ferestre. La toți acei care se vor strînge în piața Grevei, care-ar putea să fie pavată cu capetele ce le-a văzut căzînd.

Cred că mai am un ceas, pentru ca să mă obișnuiesc cu toate acestea.

CAP. XLV

Toată lumea va rîde, va aplauda. Și printre toți oamenii aceștia liberi și necunoscuți de temniceri, care aleargă bucuroși la o execuție, în această mulțime care va acoperi piața, există mai multe capete sortite să mă urmeze mai curînd sau mai tîrziu, în panerul

cel roșu. Mulți, care s-au strîns aici pentru mine, vor veni pentru ei înșiși.

Pentru acești predestinați există într-un colț oarecare al pieții un loc anumit, un centru de atracție, o cursă. Se învîrtesc în juru-i, pînă cad și ei.

CAP. XLVI

Micuța mea ! Au luat-o din nou să se joace.

Privește mulțimea prin geamul trăsurii și nici nu se mai gîndește la *domnul* acela.

Poate voi avea timp să mai scriu cîteva pagini pentru dînsa ; le va citi într-o zi și va plînge peste cincisprezece ani ziua de azi.

Da, trebuie să știe povestea vieții mele ; să știe de ce i-am pătat cu sînge numele pe care i-l las.

BIOGRAFIA MEA [1]

. . . .

. . . .

. . . .

---

[1] Nu s-au mai găsit foile care se leagă de acestea. Poate — după cum reiese din cele ce urmează — condamnatul n-a mai avut timp să le scrie. I-a venit prea tîrziu această idee. (Nota editorului)

CAP. XLVII

Dintr-o odăiță a primăriei

La Primărie !... Cu alte cuvinte am ajuns. Am străbătut drumul cel groaznic. Piața e acolo. Sub fereastră mulțimea nesățioasă urlă. Mă așteaptă și rîde.

Zadarnic m-am înțepenit și m-am reținut. Inima mi s-a sfîrșit. Cînd am văzut deasupra capetelor cele două brațe roșii cu triunghiul negru la capăt — înălțate între cele două felinare ale pieții — inima mi-a înghețat. Am cerut să fac o ultimă declarație. M-au lăsat aici și s-au dus să caute un procuror. Îl aștept. Cîștig puțin timp, așteptîndu-l.

Iată :

Orologiul bătuse de trei ori cînd au venit să mă înștiințeze că a sosit *momentul*. Tremuram, ca și cum timp de șase ore, de șase săptămîni, de șase luni m-aș fi gîndit la altceva. Aveam impresia ciudată a unui fapt neașteptat.

M-au dus prin coridoare lungi, am coborît pe scări. M-au împins între două cămăruțe de la subsol, o sală întunecoasă, strîmtă, boltită și abia luminată de-o zi ploioasă. În mijloc era un scaun. Mi-au spus să înaintez. M-am așezat...

Lîngă ușă, de-a lungul zidului, stăteau cîțiva inși în picioare. În afară de preot și jandarmi mai văzui trei oameni.

Primul — cel mai în vîrstă — era gras și avea fața roșie. Purta o redingotă și pălărie de cioclu.

Era dînsul.

Era călăul, servitorul ghilotinii. Ceilalți doi ? Ajutoarele lui.

De-abia m-am așezat și ceilalți doi se apropiară de mine, pe la spate, ca niște pisicuțe. Apoi am simțit oțelul rece în părul meu și foarfecele îmi scîrțîia în urechi.

Părul meu tăiat, la întîmplare, cădea în șuvițe pe umeri. Omul cu tricorn îl scutura cu mîna lui groasă.

Cei din jurul meu vorbeau încet.

De-afară pătrundea un vuiet puternic, ca un freamăt ce unduiește văzduhul. La început am crezut că e rîul, iar după risetele ce izbucneau, am recunoscut mulțimea.

Un tînăr, care stătea lingă fereastră și scria pe un portofel, întrebă pe cineva cum se cheamă „operația" aceasta.

— Toaleta osînditului ! răspunse celălalt.

Am înțeles că ziarele vor publica a doua zi, cu lux de amănunte, ultimele mele clipe.

Unul din ajutoare îmi ridică haina. Celălalt îmi apucă amîndouă mîinile care atîrnau și mi le duse la spate. Am simțit nodul frînghiei încolăcindu-se încetișor în jurul umerilor mei. Celălalt îmi desfăcuse cravata. Cămașa mea de mătase — singura fîșie ce va rămîne din eul meu de altădată, — îl făcu să șovăie o clipă. Apoi îi tăie gulerul.

Mi s-au înmuiat brațele.

Ce precauție fioroasă ! Simțind oțelul care-mi atingea gîtul, scăpai un geamăt înăbușit. Mîna ajutorului tremura.

— Domnule, iartă-mă ! șopti el ! Ți-am făcut vreun rău ?

Călăii aceștia sînt oameni *foarte blînzi*.

Mulțimea urla și mai puternic în piață.

Omul cel gras cu obrazul roșu îmi dădu să miros o batistă îmbibată în oțet.

— Mulțumesc ! i-am spus eu cu glas tare. E de prisos ; mă simt foarte bine.

Unul din ei aplecîndu-se îmi legă picioarele cu o sfoară în așa fel încît să mi se îngăduie să pășesc.

Apoi prinse frînghioara de cea de la mîini.

Omul cel gras mi-aruncă vesta pe spate și-mi legă mînecile sub bărbie. Îmi făcuseră *toaleta*. Atunci preotul se apropie cu crucea și-mi spuse :

— Haide, fiule !

Ajutoarele mă luară de braț. M-am ridicat și pornii cu pași greoi. Picioarele mi se bălăbăneau ca și cum aș fi avut doi genunchi la fiecare picior.

În aceeași clipă poarta fu dată de perete. Larma furioasă, aerul rece și lumina albă pătrunseră pînă la mine,

în umbră. Văzui din fundul sălii întunecate, prin ploaie, mii de oameni înghesuiţi pe treptele mari ale palatului. La dreapta, lîngă prag, un şir de jandarmi călări. La stînga, în urma unei căruţe de care se sprijinea o scăriţă înţepenită, un detaşament de soldaţi înarmaţi. Tablou dezgustător, încadrat de poarta închisorii.

Îmi păstrasem curajul tocmai pentru clipa aceasta. Făcui trei paşi şi am apărut în prag.

— Uite-l ! Uite-l ! strigă mulţimea. Iese ! În sfîrşit !

Cîţiva băteau din palme. Cît de iubit ar fi un rege şi tot n-ar fi sărbătorit aşa.

Duba era o căruţă obişnuită cu un cal jigărit şi un căruţaş cu bluza albastră, dungată cu roşu, ca ale muncitorilor din Bicêtre.

Omul gras cu tricorn se urcă cel dintîi.

— Bună ziua, domnule Samson ! strigară copiii căţăraţi pe garduri.

Un ajutor îl urmă.

— Bravo, Mardi ! ţipară copiii.

Amîndoi se aşezară pe banca din faţă.

E rîndul meu. M-am urcat cu aer hotărît.

— Se ţine bine ! exclamă o femeie de lîngă jandarmi.

Această laudă fioroasă îmi dădu curaj. Preotul veni lîngă mine. Mă aşezară pe scăunelul dindărăt, cu spatele la cal. Mă cutremurai văzînd aceste ultime atenţii.

Pun atîta omenie în aceasta !

Am privit în jur. Jandarmi înainte, jandarmi înapoi. Apoi norod, norod, şi iar norod : o mare de capete în piaţă.

O echipă de jandarmi mă aştepta la poarta zăbrelită a Palatului.

Ofiţerul dădea ordine. Căruţa şi alaiul se puseră în mişcare, împinse parcă de urletele mulţimii. Cînd căruţa coti spre Pont de Change, piaţa izbucni într-un singur strigăt ; podurile şi malurile răspunseră cu un vuiet de se cutremura pămîntul.

Trupa, care aştepta, se alătură gărzii.

— Jos pălăriile, jos pălăriile ! strigară mii de glasuri deodată, ca pentru rege.

Am rîs, spunînd preotului :

— Lor pălăriile, mie capul.

Mergeam la pas.

Cheiul Florilor îmbălsăma. Era zi de tîrg. Negustorii părăsiseră florile pentru mine.

În faţă, lîngă turnul pătrat, care se ridică la colţul Palatului, sînt cîrciumi pline de spectatori, mai ales femei, fericite de locurile lor bune. Iată o zi bună pentru cîrciumari.

Se închiriau mese, scaune, tarabe, căruţe. Toate se îndoaie sub greutatea privitorilor lor. Negustorii de sînge omenesc strigă de-ţi vuieşte capul :

— Cine vrea locuri ?

Mă apucă o furie nespusă împotriva acestei mulţimi. Aveam pofta să le strig :

— Cine-l vrea pe al meu ?

Căruţa înainta încet. La fiecare pas mulţimea se topea în urma ei. O cercetam cu ochii împăienjeniţi şi o vedeam cum se adună la răspîntii pe unde trebuia să trec.

Intrînd în Pont de Change, mi-am aruncat ochii la întîmplare, pe celălalt chei, deasupra caselor, pe o turlă neagră şi singuratică, pe al cărei vîrf pîndeau doi monştri de piatră aşezaţi în profil. Am întrebat pe preot ce turn e.

— Abatorul Sfîntului Jacques ! îmi răspunse călăul.

Nu ştiu cum, dar nu scăpam nimic din ceea ce se petrecea în jurul meu, deşi o ceaţă subţire şi albă umplea văzduhul ca o pînză de păianjen. Fiecare amănunt mă chinuia. Cuvintele lipsesc emoţiilor.

Ploua mărunt.

Pe la mijlocul acestui pod foarte larg şi plin de lume — pe unde duba abia înainta — mă cuprinse groaza. Mă temeam să nu leşin. Ultima trufie ! Atunci m-am hotărît să fiu orb şi surd şi să ascult numai de rugăciunile preotului ale cărui cuvinte abia le auzeam, întrerupte de larmă.

Am luat crucifixul şi l-am sărutat.

— Ai milă de mine, Dumnezeule ! Şi încercai să mă adîncesc în acest gînd.

Dar fiecare zguduitură a căruţii mă scutura. Simţii deodată un frig năprasnic. Ploaia îmi pătrunse prin veş-

minte și-mi uda pielea capului, prelingîndu-se pe părul meu tăiat scurt.

— Tremuri de frig, fiule ? întrebă preotul.

— Da ! răspunsei eu.

— Dar nu numai de frig.

La cotitura podului, femeile mă jeliră că sînt atît de tînăr.

Am pornit pe cheiul blestemat. Începusem să nu mai văd și să aud. Nici glasurile, nici capetele de la ferestre, de la porți sau de la ușile dughenelor. Acești spectatori lacomi și cruzi, această mulțime care mă cunoștea și în care eu nu cunosc pe nimeni ; acest drum pietruit și zidit cu chipuri omenești... toate se ștergeau ca o vedenie...

Eram beat, năuc, nesimțitor. Ce greu e să înduri focul atîtor priviri ațintite asupra ta !

Mă clătinam pe bancă și nu mai dădeam atenție nici preotului nici crucifixului.

Nu mai deosebeam în hărmălaie strigătele de îndurare de cele de veselie rîsul de plîns, sau glasurile de zgomot, un haos ce răsuna în creierii mei, ca un ecou.

Citeam fără voie firmele prăvăliilor.

O singură dată curiozitatea de-a vedea ce mă așteaptă, mă îndemnă să întorc capul. Era o ultimă înfruntare a inteligenței. Dar trupul nu vru. Ceafa rămase nemișcată, ca și cum ar fi murit demult.

Am zărit la stînga, dincolo de rîu, turnul de la Notre Dame. Drapelul fîlfîia încet și plictisit, ca o fluturare de adio.. De acolo lumea mă vede bine.

Și căruța mergea ; prăvăliile rămîneau în urmă, firmele defilau una după alta, scrise, pictate, colorate și aurite. Mulțimea rîdea și tropăia prin noroi.

Șirul de prăvălii se rupse la colțul unei piețe. Glasul mulțimii deveni mai prelung, mai ascuțit, mai vesel. Căruța se opri deodată ; era să cad cu fața pe scînduri. Preotul mă sprijini.

— Curaj ! murmură el, întinzîndu-mi mîna.

Am coborît o scară și făcui un pas, și încă unul. Dar n-am mai putut. În piață între două felinare, am văzut ceva îngrozitor.

Ah ! Era realitatea !

M-am oprit, clătinîndu-mă.

— Am o ultimă declarație de făcut ! am strigat eu slab.

M-au urcat aici. Îi rugai să mă lase să-mi scriu ultima dorință. Mi-au dezlegat miinile dar frînghia mi-au lăsat-o lîngă mine. Restul ? Așteaptă jos.

CAP. XLVIII

Un judecător, un comisar și un magistrat. Un alt funcționar a venit chiar acum. I-am cerut grațierea cu miinile împreunate și tîrîndu-mă în genunchi. El mă întrebă, zîmbind nepăsător, dacă mai doresc ceva.

— Grațierea ! grațierea ! i-am repetat. Sau mai ai milă !... Încă cinci minute. Cine știe ? Poate va veni ! Ah ! ce îngrozitor e să mori atît de tînăr... Și acum ?!. sub cuțitul ghilotinei... Poate că va veni. Și pe cine-l vor grația dacă nu pe mine ?

Acest călău hidos se apropie de judecător și-i spuse că execuția trebuie făcută la ora hotărîtă, că *„momentul"* a și sosit, că el e răspunzător, că plouă și că mașina va rugini...

— Fie-vă milă ! O clipă, numai o clipă, să-mi aștept grațierea ! De nu mă apăr !... Mușc !...

Judecătorul și călăul ieșiră. Am rămas singur, singur cu doi jandarmi.

Ah !... Ce groaznică-i mulțimea ! Urlă ca o hienă...

— Cine știe dacă nu voi scăpa ? Poate voi scăpa dacă grațierea... Trebuie să mă grațieze...

Ah !... ticăloșii, mi se pare că-i aud cum urcă scara !...

ORA PATRU...

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

SFÎRȘIT

POSTFAȚĂ

În fruntea primelor ediții a lucrării de față, publicată întiia oară fără numele autorului, existau numai aceste rînduri :

„Cititorul ar putea tălmăci sensul acestei cărți în două feluri : Sau a existat, într-adevăr, un teanc de hîrtii galbene și răvășite, în care s-au găsit ultimele însemnări ale unui nenorocit, sau e — pur și simplu — născocirea unui visător preocupat să observe mereu natura pentru artă, poate a unui filosof sau poet ! Pe *acesta l-a călăuzit fantezia care l-a tîrît — sau nu s-a lăsat tîrît de dînsa — și de care n-a reușit să scape decît așternînd-o pe hîrtie.*

Dar cititorul e liber să aleagă din aceste două ipoteze pe aceea care i se va părea mai întemeiată."

Din rîndurile de mai sus reiese că autorul, publicînd pentru prima oară această carte, n-a socotit că trebuie să-și mărturisească de la început gîndurile. Îi plăcea, pesemne, să aștepte să fie înțeles și, mai ales, să vadă dacă-l va pătrunde cineva. Ceea ce s-a și întîmplat.

Astăzi autorul poate să-și destăinuie ideea politică și socială pe care s-a străduit s-o popularizeze sub o formă literară nevinovată și gingașă. În *„Ultima zi a unui condamnat"* autorul se declară, sau dacă vreți, se alătură de acei adversari hotărîți ai pedepsei cu moartea. Ceea ce a încercat — dacă posteritatea se va ocupa vreodată de o carte atît de modestă — n-a fost o apărare propriu-zisă, întotdeauna ușoară și trecătoare, a unui criminal întîmplător sau a unui acuzat ales în chip deosebit. Lucrarea lui a vrut să fie o pledoarie generală și permanentă pentru orice acuzat, al prezentului sau al viitorului, dreptul de căpătîi al umanității înfățișat și susținut cu toată puterea convingerii în fața societății — cea mai înaltă

Curte de Casaţie — motivul cel mai categoric de neprimire, *ab horrescere a sanguine* al tuturor proceselor cu caracter criminal. Problemă întunecată şi fatală care zvicneşte neînţeles în nervii cauzelor însemnate, sub întreitul strat al patosului ascuns de vorbăria goală şi sîngerească a slujitorilor regelui. Chestiune de viaţă şi moarte, despuiată de nimicurile şi chiţibuşurile zgomotoase ale parchetului, scoasă brutal la lumină şi aşezată acolo unde trebuie, în mediul ei adevărat şi îngrozitor: nu la tribunal, ci la ghilotină; nu la judecător, ci la călău.

Iată dorinţa autorului. Poate că viitorul îi va rezerva vreodată mulţumirea sufletească de-a o fi înfăptuit — ceea ce însă nu nădăjduieşte — şi de bună seamă că n-ar exista pentru el o satisfacţie mai deplină.

Repet şi subliniez: vorbeşte în numele tuturor acuzaţilor — vinovaţi sau nu — înaintea tuturor Curţilor, tribunalelor, juraţilor şi judecăţilor. Cartea aceasta se adresează tuturor acelora care judecă. Şi pentru ca apărarea să fie tot atît de documentată ca şi pricinile, a trebuit să înlăture cu desăvîrşire din subiectul său precumpănirea, întîmplarea, accidentul, specialul, relativul, schimbarea, povestirea faptelor, numirile proprii şi să se mărginească — dacă se poate spune aşa — la apărarea unui condamnat pentru o crimă oarecare.

Laudă lui că, fără alt mijloc decît gîndirea, a scormonit îndeajuns în faţa noastră pentru ca să facă inima unui magistrat să sîngereze! Că a izbutit să înmoaie inima celor care se cred drepţi. Că, sfişiind inima unui judecător, a regăsit acolo pe om.

•

Cu trei ani în urmă, cînd a apărut cartea, cîteva persoane au socotit ca o datorie de onoare s-o batjocorească din pricina ideilor autorului, pe care unii îl credeau englez, alţii american. Ce pidosnic e să cauţi originea lucrărilor la mii de leghe depărtare şi să bănuieşti că pîrîiaşul ce-ţi iese în cale izvorăşte tocmai din Nil! Căci nu există în englezeşte sau în limba chineză nici o carte cu un atare subiect. Autorul nu şi-a adunat materialul pentru *„Ultima zi a unui condamnat"* din nici o carte. De altfel nu obişnuieşte să cumpere idei de peste mări şi ţări, ci le ia de acolo de unde le găseşte fiecare:

din piața Grevei. Trecind pe-acolo, într-o zi, le-a adunat din sîngele ce se strînsese, ca o băltoacă, sub scîndurile ghilotinei.

De cîte ori se întîmplă de atunci — prin bunăvoința joilor funerare ale Curții de Casație — să se facă strigătele unei pedepse capitale la Paris, de cîte ori auzea urlete înfiorătoare sub fereastra lui, urlete care ațîță mulțimea să alerge în piața Grevei, de-atîtea ori i se ivea în minte, ca un cui, ideea aceasta dureroasă : se agăța de el și-i umplea capul cu jandarmi, călăi și popor, arătîndu-i ceas cu ceas, clipă cu clipă, chinurile din urmă ale nenorocitului muribund.

„Acum l-au spovedit ! I se taie părul ! I se leagă mîinile !"

Toate acestea siliră pe poet să vorbească societății care își vedea nepăsătoare de treburi, în timp ce sîngeroasele întîmplări îl grăbeau, îl împingeau și-l zgîlțîiau, smulgîndu-i versurile din minte — dacă era pe cale să le făurească — sau irosind pe cele abia începute. Îl împiedicau să scrie, i se puneau stavilă îndărătnică la orice, năpădindu-l, urmărindu-l și asediindu-l. Era un chin care începea în zorii zilei și dura pînă la ora patru. Autorul răsuflă numai după ce nenorocitul își ispășea pedeapsa, așa cum vestea glasul sălbatic al orologiului care vibra în patru bătăi sinistre. Abia atunci își găsea libertatea de gîndire.

Într-o zi — dacă nu mă înșel chiar a doua zi după executarea lui Ubach — începu să scrie cartea de față și se simți ușurat. Cînd se mai săvîrșea vreo crimă publică, așa-numitele execuții judiciare își pierdură ecoul de odinioară. Cugetul îi spunea că nu mai e solidar cu el și nu mai simțea picătura de sînge ce țîșnește din piața Grevei, stropind întreaga societate.

Numai aceasta însă nu ajunge. E bine să te speli pe mîini, dar e și mai bine să împiedici să curgă sîngele.

Ca atare și-a fixat o țintă înălțătoare, sănătoasă și măreață : să lupte împotriva pedepsei cu moartea. Se alătură cu tot sufletul dorinței și sforțării oamenilor care se zbat de ani să doboare furca spînzurătorii, arbore pe care nici o revoluție nu l-a dezrădăcinat. La rîndul lui veni bucuros să dea o lovitură de tîrnăcop și să lărgească

și mai mult spintecătura făcută de Beccaria acum șaizeci și șase de ani, spînzurătorii care-și întinde de secole umbra deasupra creștinătății.

Am spus: revoluțiile nu dărîmă eșafodul. Se întîmplă foarte rar ca revoluțiile să nu risipească în neștire sîngele omenesc. Ele se nasc să purifice, să taie ramurile uscate, să netezească drumul societății. Pedeapsa cu moartea e unealta de care se despart cu anevoie.

Noi mărturisim, totuși, că a existat o revoluție care făgăduia cu vrednicie să înlăture pedeapsa cu moartea: revoluția din iulie. Se părea, într-adevăr, că această revoluție, mișcare de mase populare, se va impune printr-o ținută umană care să dea un sens timpurilor moderne. Îi revenea doar obligația să măture amintirile și uneltele sălbatice ale lui Ludovic al XI-lea, ale lui Richelieu și Robespierre, pentru ca să înscrie în fruntea legilor inviolabilitatea vieții omenești. 1830 ar fi trebuit să sfărîme cuțitul lui 93.

Am nădăjduit o clipă. În august 1830 plutea în văzduh atîta generozitate și milă, atîta blîndețe de spirit și civilizație în mulțime încît îți simțeai inima topindu-se la flacăra unui viitor frumos. Ți se părea că printr-o consfințire tacită și unanimă se hotărîse înlăturarea pedepsei cu moartea, că oamenii, părăsind-o de drept și simultan, odată cu celelalte lucruri întunecoase, pregătesc orizontul unui „mîine" mai senin.

Poporul încinsese un foc vesel din cîrpele vechiului regim. Erau zdrențe însîngerate și printre ele am crezut că e ghilotina. Am nădăjduit că au ars-o, ca și pe celelalte. Cîteva săptămîni ne-am amăgit, crezînd în inviolabilitatea vieții și a libertății. Căci abia se scurseseră două luni și se încercă realizarea, sub formă de lege, a visului sublim care a frămîntat spiritul lui Cesar Bonesana.

Din nenorocire însă încercarea s-a dovedit stîngace și ipocrită, năzuind alte interese decît acelea obștești. În octombrie 1830, după ce îndepărtase prin ordinea de zi propunerea de-a îngropa pe Napoleon sub coloana Vendôme, Camera se puse pe plîns și văietat. Chestiunea pedepsei cu moartea ajunsese din nou în discuție — și vom arăta cu ce prilej. Simțurile legiuitorilor păreau cu-

prinse de o milă minunată și neașteptată. Unii vorbeau, alții gemeau și mulți ridicau mîna spre cer.

Pedeapsa cu moartea!

Dumnezeule, ce grozăvie! Cutare procuror general, bătrîn și înălbit în roba roșie, care mîncase toată viața pîine muiată în sîngele rechizitorilor, luă o înfățișare demnă de milă și, chemînd ca martori pe toți sfinții, își manifestă indignarea ce i-o insuflă ghilotina. Două zile tribuna a servit de azil pentru gîlcevitori și plîngăreți. A fost o jale, un miorlăit, un concert de psalmi înlăcrimați, un plînset la malurile Vavilonului, o Sabat Mater Dolorosa sfîșietoare, o simfonie tulburătoare în duo, executată de o întreagă orchestră de oratori care popula băncile înaintașe ale Camerei și care cînta în sunete atît de frumoase, în acele zile însorite, unul ca bas, altul ca sopran. N-a lipsit nimic. Priveliștea a fost înduioșătoare și sentimentală. Ședința de noapte, mai ales, s-a distins prin acea atmosferă duioasă, părintească și sfîșietoare, ce-și găsește corespondent numai în actul al cincilea al vreunei drame de Lachaussée. Publicul care nu înțelesese nimic, își ștergea pe furiș lacrima înflorită în colțul pleoapelor.[1]

Dar despre ce s-a vorbit? Să se înlăture oare pedeapsa cu moartea?

Da și nu!

Iată faptele:

Patru oameni de lume, patru oameni cumsecade, din aceia pe care-i întîlnești prin saloane și cu care poate ai schimbat cîteva cuvinte politicoase, patru din acești oameni au încercat în înaltele sfere politice o lovitură îndrăzneață pe care Bacone o numește *crimă*, iar Machiavelli *ispravă*. Fie *crimă*, fie *ispravă*, legea, brutală pentru toți, o pedepsește cu moartea. Cei patru nenorociți erau acolo ostateci ai legii, păziți de trei sute de cocarde tricolore sub ogivele frumoase de la Vincennes.

Ce să facem și cum să facem?

---

[1] Nu vrem să învăluim în dispreț tot ceea ce s-a spus cu prilejul acesta la Cameră. S-au rostit ici și colo fraze frumoase și vrednice. Am aplaudat din inimă discursul domnului de Laffayette și sub o altă înfățișare inspirată, improvizație a domnului Villemain.

Veți înțelege că nu se poate să trimiteți în piața Grevei, într-o căruță, legați fedeleș cu frînghii groase, spate în spate, cu funcționarul acela pe care nici nu trebuie să-l mai numim, patru oameni ca dumneavoastră și ca mine, patru *oameni de societate !* Cel puțin dacă ar fi existat o ghilotină din lemn scump !

Atunci cel mai strașnic lucru e să înlăturăm ghilotina !

Și Camera se puse pe lucru.

„Observați, domnilor : ieri considerați aceasta o utopie, o teorie, o nebunie, o poezie. Amintiți-vă că nu o dată vi s-a vorbit de căruță, de frînghiile acelea groase și de îngrozitoarea mașină purpurie. Și ce ciudat : deodată vă sare în ochi această mașinărie hidoasă !

Aha ! Cu alte cuvinte adevărul iese la lumină. Nu pentru voi, poporul, înlăturăm pedeapsa cu moartea, ci din pricina noastră, a deputaților în perspectivă de a deveni miniștri. Nu vrem ca mișina lui Guillotin să muște din trupurile celor de sus. O vom sfărîma. Dacă inițiativa aceasta convine tuturor, cu atît mai bine, dar nu ne-am gîndit decît la *noi*. Se prăpădesc ai noștri ! Să stingem focul ! Să îndepărtăm numaidecît pe călăi ! Să călcăm legea."

De obicei un amestec de egoism meschin strică și compromite cele mai frumoase înfăptuiri sociale. Există o vînă neagră în marmura albă. Se strecoară pretutindeni și apare sub daltă. Statuia trebuie făcută din nou.

De bună seamă — și de ce n-am recunoaște-o ? — nu sîntem din acei care reclamă capul miniștrilor. Acești monștri odată arestați, furia pe care o dezlănțuise atentatul lor s-a transformat în noi — ca și la toată lumea — într-o milă adîncă. Ne-am gîndit la prejudecățile unora dintre ei, la mintea prea puțin dezvoltată a șefului lor — o rămășiță fanatică și încăpățînată a conspiratorilor de la 1804, albit înainte de vreme în umbra mucegăită a închisorilor, la trebuințele de neînlăturat ale pozițiilor lor, la imposibilitatea de-a opri ideea monarhică pe panta înclinată pe care alunecase cu toată iuțeala la 8 august 1829, la influența — prea mult nesocotită pînă atunci — a persoanei regale și, mai ales, la demnitatea

pe care unul dintre ei o azvirlea, ca pe o mantie de purpură, peste suferințele colective.

Sintem de acei care ar fi dorit sincer să scape cu viață și care n-ar fi șovăit să se dezvolte acestei idei. Dacă într-o zi s-ar fi ridicat, prin imposibil, în piața Grevei eșafodul pentru ei, nu ne îndoim — și dacă e numai o părere, vrem totuși să ne-o păstrăm — că s-ar fi dezlănțuit o revoluție singeroasă și că autorul acestor rinduri nu s-ar fi sfiit să meargă printre cei dintii. Căci trebuie s-o mărturisim deschis : dintre toate eșafodurile, cel mai groaznic, cel mai nefast, cel mai veninos și care trebuie stirpit, dar numaidecit, este eșafodul politic. Acest soi de ghilotină crește pe pavaj și din pămînt și-și întinde curind și pretutindeni ramurile.

Luați bine seama la primul cap ce cade în viltoarea unei răzvrătiri. El deschide pofta mulțimii.

Deci, personal, eram cu toții de acord cu deputații care se străduiau să-i cruțe pe cei patru miniștri. Eram de acord și din punct de vedere politic și din punct de vedere sentimental. Dar dacă, din întîmplare, Camera ar fi ales un alt moment ca să înlăture pedeapsa cu moartea, inițiativa s-ar fi bucurat de un alt ecou.

Dacă, bunăoară, această înlăturare n-ar fi depins de situația specială a celor patru miniștri căzuți de la Tuilleries la Vincennes, ci ar fi produs-o sentimentul de omenie pentru un nenorocit oarecare, un tilhar de drumul mare pe care abia dacă-l privești cind trece pe stradă, căruia nu-i răspunzi la salutul lui respectuos și de a cărui atingere te ferești fără voie ; nenorocit care în copilărie a alergat în zdrențe, cu picioarele goale prin noroaiele mahalalelor, tremurind iarna pe cheiuri sau încălzindu-se la aburul bucătăriei domnului Véfour la care prinzești ; nenorocit care scormonește toată ziua prin gunoaie după un colț de piine neagră, pe care înainte de a-l mînca îl șterge de noroi cu mineca unsuroasă a hainei și căruia serbările gratuite ale regelui și execuțiile din piața Grevei îi oferă singura distracție ; sărman prăpădit, pe care foamea îl împinge la hoție și de aici mai departe, copil dezmoștenit al unei societăți vitrege, luat în lagăre de la doisprezece ani, în închisoare la optsprezece și la eșafod la patruzeci de ani ; va-

gabond care cu puţină şcoală şi un atelier ar fi putut deveni mai bun, mai moral, mai util, dar pe care — pentru că nu ştiţi ce să faceţi — îl vărsaţi ca pe nişte lături nefolositoare cînd în furnicarul roşu de la Toulon, cînd între zidurile mute de la Clamort, răpindu-i viaţa după ce i-aţi furat libertatea ; ei bine, dacă aţi fi hotărît să înlăturaţi pedeapsa cu moartea pentru un asemenea om, atunci vai ! şedinţa voastră ar fi fost cu adevărat vrednică, mare, sfîntă, măreaţă, venerabilă !

Niciodată o adunare de oameni, de la măreţii părinţi din Trente, care chemau pe eretici la consiliu, în numele mădularelor sfinte ale lui Dumnezeu — *per viscera Dei* — pentru că nădăjduiau în convertirea lor, *quoniam sancta synodus sperat hocreticorum conversionem*, n-ar fi arătat lumii un spectacol mai sublim, mai strălucit, mai înţelegător ! Întotdeauna cei mari şi puternici, în înţelesul înalt al expresiei, au avut grija celor mici şi slabi. Ce minunat ar fi un sfat al brahmanilor care să ia în cercetare nevoile patriei ! Şi aici cauza patriei ar fi cauza poporului. Înlăturînd pedeapsa cu moartea pentru popor, şi fără să fi dictat la realizarea acestui act interese strîmte şi mai mult o operă socială.

*

Dar n-aţi făcut nici un act politic. Încercînd s-o înlăturaţi, n-aţi reuşit decît să salvaţi patru miniştri nenorociţi, prinşi cu mîna în sacul loviturilor de stat.

Ce s-a întîmplat ? Pentru că nu sînteţi cinstiţi, ne-am îndoit. Cînd poporul a văzut că încercaţi să-l trageţi pe sfoară, s-a supărat şi lucru remarcabil : s-a simţit legat de pedeapsa cu moartea pe care o îndură aproape singur. Aici l-a adus nepriceperea şi neîndemînarea voastră. Pentru că aţi luat lucrurile pieziş şi fără cinste, aţi compromis ideea pe mult timp. Aţi jucat o comedie şi poporul a fluierat-o pur şi simplu.

Cîţiva au luat însă comedia în serios. După această şedinţă, un cinstit ministru de justiţie a poruncit procurorilor generali să suspende numaidecît la nesfîrşit toate condamnările la moarte.

Dar iluzia n-a durat mult.

Procesul miniştrilor a fost dus pînă la capăt. Nu cunosc ce sentinţă s-a dat. Mijlocia între moarte şi liber-

tate a servit adesea de ham : cei patru miniștri au scăpat cu obrazul curat. Această afacere orînduită, orice urmă de spaimă, din sufletele oamenilor de stat a dispărut și odată cu spaima, dispăru și omenia. Nici nu se mai vorbi de proiectul care prevedea înlăturarea ghilotinei. Nu mai exista un motiv în acest sens, un motiv întemeiat și urgent. Utopia deveni utopie, teoria, teorie și poezia, poezie !

Mai zăceau încă în închisori cîțiva nenorociți din popor, condamnați la moarte, care se plimbau de cinci, șase luni prin curți, răsuflînd liniștiți, siguri că trăiesc și bucurîndu-se de răgaz ca de o iertare.

Dar așteptați.

Călăul pe drept cuvînt, fusese cuprins de spaimă. În ziua cînd a auzit pe deputați vorbind de omenie, binefaceri și progrese, se crezuse pierdut cu desăvîrșire. Se ascunse, nenorocitul, ghemuindu-se sub ghilotina lui unde se simțea destul de prost, sub soarele de iulie, ca o pasăre de noapte surprinsă de lumina zilei : își astupa urechile și nu îndrăznea să mai sufle. Nimeni nu l-a mai văzut șase luni încheiate. Nu mai dădea semne de viață. Dar puțin cîte puțin îi veni inima la loc. Trăsese cu urechea spre Cameră și nu auzise nimic vorbindu-se de el, nici cel puțin una din acele lozinci grozave și răsunătoare care îl viriseră cîndva în răcori. Nici un comentariu declamat al Codului Penal. Lumea se ocupa de alte chestiuni, de mare însemnătate socială ; de un drum vicinal, de o subvenție pentru opera comică, sau de o pișcătură de o sută de mii de franci la un buget apoplectic de cincisprezece milioane. La el, tăietorul de capete, nimeni nu se mai gîndea. Omul se liniști ; văzînd realitatea, scoase capul din vizuină, iscodind pretutindeni și ca șoarecele lui La Fontaine, scoase un picior, apoi al doilea de sub eșafod. Sărind în cele din urmă deasupra, îl dichisi, îl potrivi, îl vopsi, îl mîngîie, îl mișcă și-l lustrui, ungîndu-i bine mașinăria care începuse să ruginească de atîta trîndăvie. Puse mîna, la întîmplare, în chica unuia ce-i căzu pe neașteptate dintr-o închisoare — unul dintre aceia care nădăjduia că va trăi —

îl trase la dînsul, îl dezbrăcă, îl legă fedeleş şi-şi reîncepu execuţiile.

Iată întîmplări fioroase dar adevărate.

Da! aceşti nenorociţi s-au bucurat de un răgaz de şase luni. Li s-a înăsprit zadarnic pedeapsa timp de o sută optzeci de zile, lăsîndu-i astfel — şi prea puţin — în viaţă. Apoi, fără nici o nevoie sau vreun motiv şi fără să ştii pentru ce, aşa, de *plăcere*, s-a ridicat zăgazul, îmbrîncind cu sînge rece pe aceste sărmane făpturi omeneşti sub cuţitul ghilotinei. Ei, Doamne, vă întreb: ce-am fi pierdut noi dacă aceste fiinţe nenorocite ar fi trăit? Nu-i aer de-ajuns pentru toţi în Franţa?

Trebuie să se fi petrecut ceva monstruos în sufletul acelui funcţionar amărit pe care eşafodul nu-l impresiona, pentru ca într-o bună zi, să se ridice de pe scaun rostind:

— Haide! Nimeni nu se mai gîndeşte la înlăturarea pedepsei cu moartea! A venit timpul să ne ocupăm din nou de ghilotină!

De ce n-aş mărturisi că niciodată execuţiile n-au fost însoţite de împrejurări mai sălbatice ca după răgazul din iulie? Că niciodată priveliştea pieţei Grevei n-a răscolit mai puternic sufletele, dovedind mai limpede grozăvia decapitărilor? Această reînnoire şi înmulţire a sălbăticiilor înseamnă o răsplată cuvenită oamenilor care au pus din nou în picioare şi pe prim plan pedeapsa sîngelui.

Blestemaţi să fie pentru toate fărădelegile lor!

Să vă dau aici două sau trei pilde care descoperă caracterul înspăimîntător şi nelegiuit al acestor execuţii. Trebuie să răscolim nervii cucoanelor domnilor procurori generali. Căci, cîteodată femeia dovedeşte conştiinţă.

În miazăzi, pe la sfîrşitul lui septembrie — nu-mi reamintesc bine nici locul, nici ziua şi nici numele, dar le vom regăsi dacă cineva tăgăduieşte întîmplarea —; cum spun, spre sfîrşitul lui septembrie vine să ridice din închisoare un condamnat care juca, liniştit, cărţi. I se spune că în două ore trebuie neapărat să moară. Fireşte, l-a apucat un tremur grozav, căci de şase luni nu se mai gîndea la moarte. L-au ras, l-au tuns, l-au îmbrăcat şi l-au spovedit şi înghemuit între patru jandarmi, l-au dus

prin mulțime în piața de execuție. Pînă aici nimic mai simplu. Așa s-au petrecut lucrurile. Ajungînd la eșafod, călăul l-a smuls din mîinile preotului, l-a ridicat, l-a legat de scăunel — l-a pus în gura hornului, cum se spune într-un limbaj special — și a dat drumul cuțitului. Masivul triunghi de fier se desprinse greoi și căzu, smucindu-se între șanțurile sale. De acum începe grozăvia : spintecă pe om fără să-l omoare. Nenorocitul scoase un strigăt înfiorător. Uimit, călăul ridică și lăsă din nou cuțitul să cadă. Mucenicul urla, poporul la fel. Călăul înălță iarăși cuțitul, nădăjduind într-o a treia lovitură mai bună, care să despartă capul de trunchi. Dar de unde ! O nouă țîșnitură de sînge din ceafa condamnatului, iată tot efectul.

Dar s-o scurtăm !

De cinci ori a întrebuințat cuțitul. De cinci ori condamnatul urlă sub lovitură, cerînd îndurare.

Poporul înfuriat și tare pe dreptul său, adună pietre de jos și le azvîrli în călăul monstru. Acesta fugi sub ghilotină și se piti după caii jandarmilor. Condamnatul, văzîndu-se singur pe eșafod se ridică pe podeț și, în picioare, leoarcă de sînge, înspăimîntător, proptindu-și capul, pe jumătate desprins, în mîini, ceru cu glas stins să vină cineva să i-l reteze, pentru ca să nu mai atîrne pe umăr. Mulțimea înduplecată, mai mai să strivească pe jandarmi și să vină în ajutorul nenorocitului care de cinci ori îndurase chinul morții. În clipa aceea un tînăr — ajutorul călăului — se urcă pe eșafod și poruncind condamnatului să se întoarcă îi promise că-l va dezlega. Folosind întoarcerea muribundului, care se lăsă încrezător în seama lui îi sări în spate și tăie cu anevoie ceea ce mai rămăsese din gît cu ajutorul unui cuțit de măcelărie.

Aceasta s-a întîmplat, undeva la miazăzi !

Potrivit legii, un judecător trebuia să asiste la execuție. Cu un singur semn putea s-o oprească. Dar ce-o fi făcut el în fundul trăsurii, în timp ce călăul măcelărea astfel un om, un nenorocit oarecare ? Ce-o fi făcut reprezentantul legii cînd, ziua-n amiaza mare, se ucidea sub ochii lui, lîngă fereastra cupeului său comod și sub răsuflarea caldă și potolită a cailor ?

Nici judecătorul, nici călăul n-au fost trași la răspundere și nici un tribunal nu s-a sesizat de această nimicire fioroasă a tuturor legilor prin nimicirea unei ființe a lui Dumnezeu !

În secolul al XVII-lea, în epoca barbariei codului penal, sub Richeliu și Christophe Fouquet, un soldat neîndeminatic a omorit înaintea lui Bonffay de Nantes cu treizeci și patru de lovituri de rindea[1] pe domnul de Chalais. Parlamentul din Paris, sesizindu-se și găsind fapta sălbatică, hotărî o anchetă și un proces. Și dacă nici Richelieu și nici Christophe Fouquet n-au suferit vreo penalitate, soldatul, în schimb, și-a suferit pedeapsa. Firește, o nedreptate ! Dar la temelia ei zvîcnea dorința de dreptate.

Aici, nimic. Faptul se întîmplă după iulie, într-o epocă de progres și de obiceiuri... „civilizate"..., numai la un an de la marea jelanie din cameră cu privire la pedeapsa cu moartea. Ziarele din Paris l-au publicat ca pe o întîmplare nostimă. Nimeni nu s-a necăjit. S-a precizat doar că ghilotina fusese demontată dinadins de unul care *voia să se răzbune pe călău*. Un servitor, pe care călăul îl alungase, i-a făcut acest pocinog.

N-a fost decît o poznă.

Să trecem mai departe !

Acum trei luni, la Dijon, trebuia executată o femeie ! O femeie ! Și cu acest prilej cuțitul doctorului Guillotin și-a îndeplinit prost meseria : nu i-a tăiat capul dintr-o singură lovitură. Atunci ajutoarele călăului se înhămară la picioarele femeii și, smucind de ele îi despărțiră capul de trunchi, smulgîndu-i-l.

Dar să ne înapoiem la Paris în timpurile execuțiilor secrete. Cum încă din iulie nimeni nu mai îndrăznise — din frică și lașitate — să decapiteze în piața Grevei, s-a găsit un alt sistem.

Ultima dată au luat de la Bicêtre un om, un condamnat la moarte, numit — pare-mi-se — Désandrieux, l-au aruncat într-un fel de paner tras pe două roți, închis și zăvorit. Cu un jandarm în frunte și altul înapoi, fără zgomot și lume, „pachetul" a fost dus la bariera pustie de la

---

[1] La Porte spune douăzeci și patru, dar Aubery treizeci și patru. Domnul de Chalais strigă pînă la a douăzecea.

Saint-Jacques. Ajungind aici pe la opt dimineața — abia se luminase de ziuă — găsiră un eșafod proaspăt înălțat, iar drept public cîțiva băiețași care se îngrămădiseră în jurul mașinii „civilizate". Au scos repede pe om din paner, fără să-i lase timp să răsufle și i s-a retezat capul pe furiș, hoțește și rușinos.

Și fapta aceasta se mai numește încă *act public și solemn* de înaltă justiție!

Cum vor fi înțelegînd oamenii regelui civilizația? Pe ce lume trăim? A dreptății pălmuite de tertipuri și viclenii? Legea s-a subordonat instinctului!

Groaznic!

Deci condamnatul la moarte e un element înspăimîntător și societatea trebuie să-l reducă astfel la tăcere.

Dar să vorbim deschis. Execuția n-a fost secretă! De dimineață s-a strigat și vîndut — ca de obicei — osînda la moarte, prin colțurile Parisului. Există oameni care, pare-se, trăiesc din această vînzare! Înțelegeți! Crima unui nenorocit, ispășirea, chinurile și agonia lui, iată elemente de speculă și afacere pentru cîțiva care se grăbesc să vîndă hîrtii romanțate pentru cîțiva bani. Se poate imagina oare ceva mai hidos decît acest ban mînjit cu sînge? Cine-i adună?

Destule fapte. Ba chiar prea multe. Toate acestea nu-s îngrozitoare? Ce aveți de spus despre pedeapsa cu moartea?

Punem această problemă cu toată seriozitatea și vrem să ni se răspundă. O adresăm criminaliștilor și nu literaților flecari. Știm că unii oameni folosesc textele legii privitoare la pedeapsa cu moartea pentru a glumi sau a face spirite, ca și în oricare alt text. Alții detestă sistemul, din ură pentru acei care îl apără. Pentru dînșii e o chestiune aproape literară, una de persoană, de nume propriu. Aceștia sînt invidioșii care nu greșesc mai mult decît jurisconsulții și marii artiști. Nu lipsesc Joseph Grippa a lui Filangreri, nici Ferregrani al lui Michel Angelo și Scudéry al lui Corneille. Nu ne adresăm lor, ci oamenilor legii, dialecticienilor, elocvenților, celor care iubesc pedeapsa cu moartea pentru frumusețea, bunătatea și grația ei.

Să vedem, să ne arate motivele.

Cei care judecă și condamnă pretind că pedeapsa cu moartea e necesară. Mai intii, pentru că trebuie să tăiem din trunchiul alcătuirii sociale orice ramură vătămătoare și care mai poate vătăma încă. Dacă problema s-ar reduce la atit, închisoarea pe viață nu-i de-ajuns? La ce bun moartea? Poate să scape din închisoare? N-aveți decit s-o păziți mai strașnic. Dacă nu vă încredeți în tăria drugilor de fier, cum îndrăzniți să țineți menagerii?

Îndepărtați călăul! Ajunge temnicerul!

Dar se spune iarăși că trebuie să răzbunăm societatea, să pedepsim. Nici una, nici alta.

Numai omul se răzbună. Singur Dumnezeu pedepsește.

Societatea e între amîndouă. Ispășirea e deasupra ei; răzbunarea mai prejos de ea. Nu-i stă bine nici cu una, nici cu alta. Nu trebuie să pedepsească pentru ca să răzbune, ci să se îndrepte pentru ca să devenim mai buni. În acest fel veți reuși să prefaceți formula criminaliștilor. Noi o vom înțelege și o vom aproba.

Mai rămîne teoria a treia și cea din urmă: a exemplului. Trebuie să dăm pilda! Trebuie să înspăimîntăm pe cei care ar încerca să greșească, înfățișîndu-le soarta criminalilor.

Iată fraza, pretutindeni aceeași, folosită — cu foarte mici schimbări — de cele cinci sute de parchete ale Franței, în rechizitoriul lor mai mult sau mai puțin răsunător.

Ei bine, noi tăgăduim că ar exista vreo pildă. Negăm că evocarea chinurilor naște efectul socotit. Departe de-a folosi ca învățătură poporului, îl demoralizează, spulberîndu-i orice simțire și, prin urmare, sfărîmîndu-i virtuțile.

Dovezi? Ne-am tulbura judecata, ostenindu-ne să le destăinuim. Vom pomeni, totuși, un fapt dintr-o mie, fiind cel mai recent: în clipa cînd îl scriam n-au trecut decît zece zile de la consumarea lui.

La Saint Pol, după execuția unui incendiator pe nume Ludowic Camus — o bandă de mascați a venit să țopăie în jurul eșafodului încă aburind. Iată pilda. Postul mare vă rîde în nas! Și dacă, în ciuda experienței, mai țineți la teoria voastră, la pildă, adică, vă sfătuiesc să vă întoarceți în secolul al șaisprezecelea. Fiți într-adevăr formidabili și redați-ne felurite torturi de atunci, pe Farinacci, pe jurații-

chinuitori, spînzurătoarea, roata, rugul, sfîșierea, lungirea mădularelor, groapa pentru îngroparea de viu, cazanul de fiert oameni. Redați-ne, prin toate colțurile Parisului, marfa îngrozitoare a călăului, ca într-o dugheană nesfîrșită, împrospătată necontenit cu hălci de carne omenească. Redați-ne pe Montfaucon cu cei șaisprezece stîlpi de piatră, cu bătăușii așteptînd, cu pivnițele de oase, cu stîlpii, cu cîrligele, cu lanțurile, cu căngile scheletelor, spînzuratorilor alasturate, cu zidurile în stuh pătate de stoluri de corbi și mirosurile de hoit ce le împrăștie vîntul de nord-est, în valuri largi peste cartierul Temple. Redați-ne în toată puternica ei măreție, această unealtă a călăului din Paris. Fie ce-o fi! Iată pilda izbitor de măreață. Pedeapsa cu moartea bine înțeleasă; un sistem de chinuri cu adevărat uimitor. Ceva, într-adevăr fioros.

Sau faceți mai bine ca în Anglia. În Anglia, țara de negustori, se prinde un contrabandist pe coasta Doverului și-l spînzură *spre pildă*. *Numai pentru pildă* îl lasă să atîrne de spînzurătoare. Și cum vremea rea ar putea să strice hoitul, e învelit cu îngrijire într-o pînză cu păcură, pentru ca să-l reînnoiască cît mai rar. Țară econoamă! Își păstrează spînzurații.

Un lucru oarecum rațional. Felul cel mai omenesc de-a înțelege pilda.

Dar voi, parcă o luați în serios cînd vi se pare că dați o pildă, sugrumînd mișelește pe un biet om în colțul cel mai tăinuit al bulevardelor de la marginea orașului? Pe piața Grevei, ziua, treacă-meargă! Dar la bariera Saint-Jacques! la ora opt dimineață! Cine trece pe-acolo? Cine vine acolo? Cine știe că omorîți un om? Cui oare îi trece prin minte? Pe cît se pare numai copacilor de pe bulevard.

Nu vedeți că execuțiile voastre publice se fac pe furiș? Nu vedeți că vă ascundeți? Că vă temeți și vă rușinați de fapta voastră? Că bîlbîiți caraghios pe *dixite justitiam moniti*? Că în fond, sînteți năruiți, înlemniți, neliniștiți, nesiguri de dreptate, surprinși de îndoiala tuturor, tăind capete din obișnuință și fără să vă înțelegeți prea bine acțiunile? Nu simțiți în adîncul inimii că ați pierdut orice urmă de sentiment moral și social al menirii sîngelui, pe care înaintașii voștri, vechii legiuitori,

îl împlineau cu un cuget liniștit? Noaptea, nu vă frămîntați mai des decît dînșii capul pe perne? Și alții, înaintea voastră, au poruncit osînda morții, dar ei se socoteau îndreptățiți, în dreptate, în bine. *Jouvenel des Ursius* se credea judecător; *Elie de Thorette* de asemenea. Chiar *Laubardemont, La Reynie* și *Laffemas* se credeau judecători. Voi, în sinea voastră, șovăiți, spunînd că nu sînteți ucigași.

Părăsiți piața Grevei pentru bariera Saint-Jacques, mulțimea pentru singurătate, ziua pentru amurg. Hotărîrea nu vă prezidează acțiunile. Vă ascundeți, v-o spun eu!

Toate motivele pentru pedeapsa cu moartea s-au năruit. Iar judecățile strîmbe ale parchetelor nimicite. Toate așchiile rechizitoriilor sînt măturate sau prefăcute în cenușă. Cea mai neînsemnată atingere cu judecata sănătoasă, destramă judecățile strîmbe.

Să nu mai vină oamenii regelui să ne pretindă carete, nouă juraților, nouă oamenilor, cerîndu-ne cu un glas mîngîios să apărăm în numele societății, să asigurăm pedeapsa publică, să dăm pilde! Vorbe, gogoși și prăpăstii! Un vîrf de ac și baloanele se dezumflă!

Nu găsești în adîncul acestei vorbării dulcege decît inimi împietrite, cruzime, barbarie, dorința de-a dovedi zelul, nevoia de a cîștiga bani. Tăcere, mandarinilor! Sub laba catifelată a judecătorului se simte unghia călăului.

E greu să te gîndești cu sînge rece că un procuror regal poate să fie un criminal. E un om care-și cîștigă pîinea, trimițînd pe unii la eșafod. E cel care hrănește piața Grevei. Încolo, e un om care se pretinde tare în stil și literatură, un bun vorbitor — sau să presupunem — și care rostește unul sau două versuri latinești, înainte de-a încheia, cerînd moartea, care caută efectul demascîndu-și trufia, — ce mișelie! tocmai acolo unde alții își zălogesc viața — și care are modele tipii lui groaznici, clasicii, lui, pe Bellart sau Marchangy, așa cum un poet are pe Racine, sau altul pe Boileau. În dezbateri, ia partea ghilotinei iată rolul lui, felul lui. Rechizitoriul, e opera lui literară; îl înflorește cu metafore, îl parfumează cu citate, trebuie să pară cît mai frumos la judecată, să placă cucoanelor. Își are banalitățile, încă foarte noi pentru provincie, învîrti-

turi de frază, cuvinte alese, rafinamente de scriitor. Urăște cuvintele limpezi, ca și poeții tragici din școala lui Delile. Nu vă speriați că va spune lucrurilor pe nume! De unde!

El are pentru orice idee, a cărei limpezime v-ar scîrbi, deghizări complete în denumiri și adjective.

Îl face pe domnul Samson-călăul prezentabil; cuțitul ghilotinei devine vaporos. Scaunul se îneacă în ceață.

Și dosește, printr-o perifrază, panerul roșu. Nici nu știi despre ce-i vorba. E ceva dulceag și omenesc. Vi-l închipuiți oare, noaptea în biroul lui, făurindu-și în voie și cît se poate de bine, această vorbărie care înalță în șase săptămîni un eșafod? Îl vedeți cumva asudînd cu sînge pentru ca să vîre capul acuzatului în cel mai fioros articol al codului? Îl vedeți tăind, cu o lege rău alcătuită, capul unui nenorocit. Ați observat cum vîră într-o amestecătură de *șmecherii și umflători*, două sau trei texte inveninate la vorbă, ca să obțină cu oarecare osteneală, moartea unui om?

Nu-i oare adevărat că în timp ce scrie, sub masă în umbră, stă poate, pitit, la picioarele lui călăul, că-și oprește din cînd în cînd condeiul, spunînd ca un stăpîn cîinelui său: — *Fii pe pace, îți vei avea porția!*

De altfel, în viața de toate zilele, omul regelui poate să fie un om cinstit, un tată bun, un fecior de ispravă, un bărbat iscusit, prieten îndatorat, cum grăiesc toate epitafurile, din cimitirul Pére-Lachaise.

Să nădăjduim că va veni ziua cînd vor fi înlăturate aceste slujbe funebre. Numai atmosfera civilizației va ajunge într-un timp limitat să uzeze această pedeapsă. Îți vine cîteodată să crezi că apărătorii pedepsei cu moartea nu s-au gîndit bine la însemnătatea ei.

Cumpăniți puțin, oricare ar fi crima, acest drept nemărginit, pe care și l-a creat societatea de-a lua ceea ce n-a dat, această pedeapsă, cea mai ireparabilă dintre pedepsele ireparabile.

Din două una:

Sau omul pe care-l lovești e fără familie, fără neamuri, fără prieteni în această lume. Și în acest caz n-a primit nici educație și nici învățătură, nici nu și-a frămîntat spiritul și nici sufletul. Atunci cu ce drept omorîți

pe acest orfan amărît? Îl pedepsiţi pentru că şi-a petrecut copilăria tîrîndu-se pe pămînt şi n-a găsit de ce să se agaţe, fără sprijin, fără tutore! Îl învinuiţi pe nedrept de singurătatea în care l-aţi lăsat. Făuriţi o crimă din nenorocirea lui. Nimeni nu l-a învăţat să-şi dea seama de fapte. Acest om e neştiutor. Greşeala e a soartei sale, nu a lui. Loviţi un nevinovat.

Sau acest om are o familie. Credeţi, că sugrumîndu-l loveşti numai în el? Că mama, tatăl şi copiii, nu vor sîngera? Nu. Omorîndu-l, tăiaţi capul întregii familii. Şi aici încă loviţi în nevinovaţi.

Această pedeapsă e stîngace şi oarbă care, oricum o întorci, loveşte în nevinovat!

Pe acest om, pe acest vinovat, care are o familie, închide-l. În închisoare, el încă va putea să muncească pentru ai săi. Dar cum îi va face să trăiască din fundul gropii lui? Şi nu vă gîndiţi ce vor deveni băieţaşii, fetiţele, cărora le luaţi tatăl, adică pîinea? Sau socotiţi că membrii acestor familii vor umple pînă în cincisprezece ani, ei şi ele, cîrciumile? Ah, sărmanii nevinovaţi.

În colonii, cînd osînda cu moartea loveşte un sclav, proprietarul primeşte o despăgubire de o mie de franci. Cum adică? Despăgubiţi pe stăpîn şi nu despăgubiţi familia? Şi aici nu răpiţi familiei un om? Nu aparţine oare, cu tot atîtea drepturi, cît sclavul unui stăpîn, ca proprietate a părinţilor, ca avut al femeii şi a copiilor lui?

Am dovedit că această lege a voastră e ucigaşă. Iat-o dovedită că fură.

Mai e şi altceva. V-aţi gîndit la sufletul acestui om? Ştiţi în ce hal e ? Vă vine atît de uşor să-l trimiteţi pe lumea cealaltă? Odinioară, cel puţin, credinţa, care străjuia poporul. În clipa supremă, duhul credinţei înmuia şi inima cea mai împietrită. Un pedepsit era în acelaşi timp ca şi mucenic. Credinţa îi deschidea o altă lume, în clipa cînd societatea i-o închidea pe aceasta. Toate sufletele credeau în Dumnezeu. Eşafodul era graniţa cerului. Dar ce nădejdi puneţi pe eşafod, azi cînd mulţimile şi-au pierdut credinţa, cînd religiile ca şi vapoarele vechi ce putrezesc în porturi şi care cîndva au descoperit lumi noi? Azi cînd şi copiii işi rîd de Dumnezeu? Cu ce drept azvîrliţi intr-o lume de care vă indoiţi sufletele întunecate

ale condamnaților voștri, acele suflete care sînt așa cum le-au făurit *Voltaire, M. Pigault-Lebrun*? Îl dați pe mîna duhovnicului închisorii, un bătrînel, desigur, foarte cumsecade. Dar el are credința și i-o poate da? Nu-și îndeplinește menirea sublimă ca pe o corvoadă? Luați cumva drept preot pe acest moșneag ce însoțește pe călău în căruță? Un scriitor de suflet și de talent a spus înaintea noastră: *E fioros să păstrezi pe călău, după ce-ai luat pe duhovnic.*

Acestea sînt — fără îndoială — „judecăți sentimentale“, cum afirmă cîțiva îngîmfați care își iau părerile din capul lor. Pentru noi aceste judecăți sînt cele mai bune. Preferăm, adesea, judecățile inimii celor ale creierului. De altfel cele două feluri de judecăți, să nu uităm, nu se despart niciodată. *Tratatul delictelor* e altoit pe *Spiritul legilor*. Montesquieu a dat naștere lui Baccaria.

Rațiunea e pentru noi. Inima e pentru noi. Pilda e de asemenea pentru noi. În statele de seamă, unde pedeapsa cu moartea nu mai există, numărul de crime mortale scade neîncetat. Cîntăriți și acest lucru.

Nu cerem, deocamdată, o bruscă și întreagă înlăturare a pedepsei cu moartea, așa cum s-a vînturat nechibzuit prin camera deputaților. Noi vrem dimpotrivă, încercări, precauții, atenție, prevederi. De altfel nu urmărim numai înlăturarea pedepsei cu moartea. Vrem o reînnoire, a pedepselor sub toate formele de sus pînă jos, de la zăvor pînă la cuțit. Timpul este unul din ingredientele care trebuie să intre în această ispravă pentru ca să chezășuiască reușita. Socotim să dezvoltăm în altă parte în această chestiune, ideile pe care le credem aplicabile. Dar cu desăvîrșire deosebit de înlăturarea parțială a pedepsei cu moartea, pentru falsificare, incendiu, tîlhărie, noi cerem ca de azi înainte, în toate chestiunile privitor la moarte președintele să pună juraților această întrebare:

„*Acuzatul a săvîrșit fapta din patimă sau din interes?*
În cazul cînd juriul ar răspunde: *din patimă!* să nu mai fie condamnat la moarte. Astfel ne va scuti cel puțin, de cîteva executări revoltătoare. Ubbach și Debacker vor fi mîntuiți. Othelo nu va mai fi ghilotinat.

În sfîrșit, să nu ne înșelăm. Această chestiune, a pedepsei cu moartea se coace pe zi ce trece. Peste puțin societatea va gîndi și va aduce aceeași dezlegare pe care o dăm noi. Criminaliștii cei mai încăpățînați ar trebui să-i dea atenție. De un veac pedeapsa cu moartea merge în scădere. Ea a devenit aproape blîndă. Semn de îmbătrînire. Chinurile au dispărut. Stîlpul de asemenea. Ciudat! chiar ghilotina e un progres.

Domnul Guillotin era un filantrop.

Da, groaznica Temis a lui Farinacci și Vouglans, a lui Delancre și Issac Loisel, a lui Appède și Machault, piere... Slăbește. Moare.

Iată că nici piața Grevei n-o mai suferă. Piața Grevei se reabilitează. Bătrîna bețivancă de sînge s-a purtat bine în iulie. Ea vrea să ducă o viață mai bună și să rămînă vrednică de ultima-i ispravă frumoasă. Ea, care s-a prostituat în trei veacuri cu atîtea eșafoduri, e cuprinsă de rușine. Se rușinează de vechea-i meserie. Vrea să-și piardă renumele prost. Gonește pe călău. Își spală caldarîmul.

*

La ora aceasta pedeapsa cu moartea e izgonită din Paris. Și ca s-o spunem limpede: izgonită din Paris înseamnă scoasă din civilizație.

Toate semnele sînt pentru noi. Această mașină scîrboasă, sau mai precis acest monstru făurit din fier și lemn mi se pare că fuge, că se ascunde, într-un anumit fel, fioroasele execuții pe care le-am povestit mai sus, sînt semne bune Ghilotina se clatină. E cît pe ce să greșească lovitura. Toată vechea alcătuire a pedepsei cu moartea se destramă.

Infama mașină va pleca din Franța. Și cu voia lui Dumnezeu va pleca șchiopătînd. Căci îi vom da lovituri zdravene.

Ducă-se să ceară găzduire aiurea, la vreun popor barbar. Nu în Turcia care se civilizează, nu la sălbaticii care n-o vor [1]. Să coboare încă cîteva trepte din scara civilizației și să se ducă în Spania sau Rusia.

---

[1] Parlamentul lui Otahiti a desființat pedeapsa cu moartea.

Clădirea socială a trecutului se sprijinea pe trei stîlpi : preotul, regele și călăul. Demult un glas a strigat *Dumnezeii se duc !* Nu demult un alt glas s-a ridicat strigînd : *Regii se duc !* E cazul ca un al treilea glas să se ridice și să rostească : *Și călăul se duce !*

Vechea alcătuire se va nărui astfel, piatră cu piatră ! Soarta va întregi astfel prăbușirea trecutului.

Celor care au regretat pe Dumnezeu li se poate spune: *Dumnezeu a rămas.* Celor care regretă pe regi, li se poate spune : *Piatra a rămas.* Celor care plîng după călău, n-aveam nimic de zis.

Buna orînduire nu va dispărea odată cu călăul. Să n-o credeți aceasta. Bolta societății viitoare nu se va prăbuși din lipsa acestei chei scîrboase. Civilizația este un șir de prefaceri necontenite. La ce vom lua parte ? La prefacerea pedepsei.

Blînda lege a lui Isus va pătrunde, în sfîrșit, codul și va străluci prin el. Crima va fi privită ca o boală. Și pentru această boală se vor găsi medici care să înlocuiască judecătorii, iar spitalele, să ia locul ocnelor.

Libertatea și sănătatea se vor aduna la un loc. Se va pune balsam și ulei unde se punea cîndva fierul și focul. Se va obloji cu milă răul ce se trata cu mînie. Va fi simplu și dumnezeiesc. Crucea în locul spînzurătorii. Iată totul...

15 Martie 1832.

TABEL CRONOLOGIC

1802 — La 26 februarie în orașul Besançon s-a unui ofițer superior din armata franceză, Leopold-Sigisbert Hugo și al Sophiei Trébuchet. Frații săi mai mari, Abel si Eugène, au respectiv 4 și 2 ani.

1803—1814 — Își petrece copilăria la Paris, cu scurte șederi în insula Elba, la Napoli și Madrid în garnizoanele militare unde tatăl său era mutat. Comandantul de infanterie Léopold Hugo urca repede treptele ierarhiei născut Victor-Marie Hugo, al treilea fiu al apoi guvernator al Madridului ; primește titlul de conte.

Victor își începe studiile. În 1809 este elevul lui La Rivière, un preot bătrîn, în 1811 intra la Colegiul Nobililor (San Antonio) din Madrid.

Se agravează neînțelegerile dintre soții Hugo, rezultatul acestora fiind despărțirea.

1815 — Victor Hugo este trimis la un pension. Începe un „Caiet de versuri franțuzești".

1816 — Poetul continuă să stea la pension și urmează împreună cu fratele său Eugène cursurile liceului Louis-le-Grand. Încearcă să traducă din Virgiliu și termină o tragedie în 5 acte : „Irtamène".

1817—1818 — Student la 15 ani, trimite Academiei Franceze un poem despre „Fericirea produsă de învățătura în toate împrejurările vieții". Trimite versuri Academiei Florale din Toulouse. Léopold Hugo visa pentru fiul său o carieră științifică, dar succesele literare ale acestuia îl conving că vocația lui nu era să urmeze Școala politehnică.

Scrie o comedie şi 2 acte dintr-o tragedie „Athélie sau Scandinavii".

Fratele său Eugène manifesta primele simptome ale unei maladii mintale.

1819 — Victor Hugo, împreună cu frații săi, fondează revista „Le Conservateur littéraire", al cărei redactor şef a fost timp de 30 de numere. Aici publică în foileton, primul său roman : „Bug-Jargal" — o poveste romanțată a revoltei negrilor la „Santo-Domingo" al cărei protagonist, sclav și conducător al răsculaților, salvează viața unui binefăcător alb pe care îl numește „frate", apoi înfruntă moartea pentru a salva 10 ostateci negri. Acesta este primul erou în slujba umanității din opera romantică a lui Victor Hugo.

1820 — Victor Hugo începe o corespondență secretă cu Adèle Foucher, o prietenă din copilărie, pe care mama sa o îndepărtase.

Asasinarea unui nepot al lui Ludovic al XVIII-lea, presupus moștenitor al tronului, îi inspiră oda „Moartea ducelui de Berry", publicată în volum.

1821 — Sophie Hugo, mama poetului moare în urma unei boli îndelungate.

1822 — Victor Hugo publică prima sa culegere de versuri „Ode și diverse poezii". Placheta are un răsunet neașteptat : Casa regală îi acordă o rentă de 10 000 de franci, grație căreia se poate căsători la 12 octombrie cu Adèle Foucher. Din această căsătorie Victor Hugo a avut 4 copii.

Sănătatea mintală a lui Eugène se agravează dramatic. Este internat, dar nu-și mai revine pînă la sfîrșitul vieții (1837).

1823—1824 — Îi apare „Han d'Islande" — „roman negru", în care o poveste de dragoste se dezvoltă paralel cu istorisirea ororilor comise de Han, un monstru a cărui singură calitate este tandrețea paternă. Colaborea-

ză la revista „Muza Franceză" care publică „Banda neagră", odă în care apără comorile arheologice ale Franței antice, amenințată de distrugere. V. Hugo tipărește „Ode noi".

1825 — Victor Hugo începe o dramă despre Corneille, dar nu o termină. Este făcut Cavaler al Legiunii de Onoare. Călătorește în Elveția cu Charles Nodier.

1826 — La mai puțin de 1 an de la independența Republicii Santo Domingo, Victor Hugo publică o ediție mult amplificată a romanului „Bug-Jargal". Începe o dramă despre Cromwell și publică „Ode și Balade" culegere de poeme scrise între iunie 1824 și octombrie 1825, de inspirație romantică.

1827 — Îl însoțește pe sculptorul Davis d'Angeres la închisoarea din Bicêtre unde asistă la punerea ocnașilor în lanțuri; observațiile făcute cu această ocazie îl vor inspira să scrie romanele „Ultima zi a unui condamnat la moarte" și „Mizerabilii". Termină și publică drama în versuri „Cromwell" împreună cu faimoasa „Prefață" — primul manifest al școlii romantice. Acest manifest literar reparcurge istoria poeziei de-a lungul timpului și lansează un apel pentru ca drama să fie eliberată de vechile reguli. Cu acestea V. Hugo este consacrat șeful „noii școli". Locuința lui V. Hugo din Rue Notre-Dame-des-Champs devine cenaclul romanticilor; îl frecventează poeții și prozatorii: Musset, Vigny, Balzac, Nerval, Dumas, Sainte-Beuve ș. a.

1828 — Moare tatăl poetului — Léopold Hugo.

1829 — Apar 2 cărți noi: Un volum de versuri „Orientale" și romanul „Ultima zi a unui condamnat la moarte". Victor Hugo lansează prima sa bătălie împotriva pedepsei capitale.

1830—1831 — La 25 februarie are loc premiera dramei „Hernani“ care a însemnat începutul bătăliei la Théâtre Français între „clasici“ și „romantici“. Victor Hugo se dedică scrierii romanului „Notre-Dame de Paris“ tot restul anului. Prin publicarea acestuia in 1831, romantismul triumfă în roman. Apare o nouă culegere de poezii compuse între iulie 1828 și noiembrie 1831 „Frunze de toamnă“.

1832 — Se reprezintă drama în versuri „Regele se amuză“. A cincea ediție a romanului „Cea din urmă zi a unui condamnat la moarte“, însoțită de o prefață în care autorul afirmă că, paralel cu abolirea pedepsei capitale este necesară introducerea unei pedepse bazată pe înțelegere și nu pe ură pentru a construi o societate umanitară.

1833—1843 — A fost unul din deceniile în care V. Hugo a cunoscut o mare popularitate. Trei culegeri poetice îi apar la scurt interval. Scrie drame în proză : „Lucrèce Borgia“, „Maria Tudor“, „Angelo“, și în versuri „Ruy Blas“, jucată cu mare succes în 1838... În această perioadă încep și cele dintîi atacuri publice împotriva poetului. I se refuză de 3 ori intrarea în Academie, unde va fi primit în 1841.

1844—1847 — Este primit la Curte și devine confidentul regelui. Este numit „Pair de France“. Începe să scrie romanul Mizerabilii.

1848 — În iunie este ales deputat în Adunarea Constituantă și pînă la sfîrșitul anului activitatea sa este aproape exclusiv politică.

1849—1852 — Continuă activitatea în Adunarea Constituantă și este ales deputat în noua Adunare Legislativă, unde se distinge printr-un discurs exploziv despre mizerie. Ajunge curînd șeful mișcării umanitariste franceze. Amenințat cu arestarea din cauza activi-

tății sale politice contra regimului instaurat după lovitura de stat din 2 decembrie 1851 Victor Hugo se stabilește la Bruxelles, unde scrie „Istoria unei crime“ și pamfletul „Napoleon cel mic“.

1852—1855 — Perioada exilului în insula Jersey. Aici a scris : „Les Châtiments“ și poemele ce vor alcătui culegerea „Les Contemplations“.

1856—1860 — Se stabilește pe insula Guernesey. Scrie cîteva „mici epopei“ adunate apoi în culegerea „Legenda secolelor“ ; reia lucrul la „Sfirșitul Satanii“ pe care îl termină în aprilie 1860 și apoi reîncepe o altă operă abandonată „Mizerabilii“.

1862 — Apare la Bruxelles romanul „Mizerabilii“, care cunoaște un răsunător succes.

1864 — Apare „William Shakespeare“, apoteoză a geniilor din toate timpurile, conceput inițial ca o prefață la o nouă traducere în franceză a operelor dramaturgului englez.

1865—1868 — Apare romanul „Les Travailleurs de la mer“ ; scrie drama „O mie de franci recompensă“ și începe un nou roman „Omul care rîde“. Se stinge din viață Adèle Hugo.

1869—1873 — După 19 ani de exil se reîntoarce la Paris și reia cu intensitate activitatea politică. În această perioadă apare „Anul teribil“ (1872) și „Fapte și cuvinte 1870—1872“ cuprinzînd discursuri și scrisori publice.

1874 — Apare „Quatre-Vingt-Treize“.

1876—1880 — Este ales senator și luptă pentru amnistierea comunarzilor. Apar : „Legenda secolelor“ — serie nouă, „Arta de a fi bunic“, „Istoria unei crime — 2 volume.

La sfîrșitul lui iunie 1878 o hemoragie cerebrală pune practic capăt activității sale creatoare. Se retrage cu familia la reședința sa din Guernesey.

1881 — Apar „Cele patru vînturi ale spiritului“.

1882 — Apare drama istorică „Torquemada“ ; publică articolele „Evreii și Rusia“, ultima luare de poziție importantă a lui V. Hugo în legătură cu persecuțiile antisemite.

1885 — La 22 mai se stinge din viață cel mai reprezentativ scriitor al Franței : creator genial, deosebit de dinamic, pivotul întregii activități sociale și politice a epocii sale. Se organizează funerarii naționale. O mare parte din creația sa, în majoritate texte inedite, va fi publicată peste o sută de ani.

DORIS